

**BÉKÉS MEGYEI KATONÁK AZ ERDÉLYI ÉS TISZÁNTÚLI
KURUC HADSEREG ÖSSZEÍRÁSAIBAN (1704, 1706, 1708)**

– Seres István –

Bevezető

A mai Békés megye települései közül öt játszott jelentősebb szerepet a Rákóczi-szabadságharc alatt: Békés, Gyula, Szarvas, valamint az akkor Bihar vármegyei Sarkad és a Heves vármegyéhez tartozó Dévaványa. Közülük Gyula mindvégig császári helyőrség volt, míg Sarkad a kuruc hadsereg egyik legdélebbi véghelyeként vészelte át a függetlenségi háborút. A török elleni felszabadító hadjáratok során elpusztult Szarvas végig lakatlan maradt a szabadságharc alatt, de az egykori szarvasi vár helyreállítását mind a császári hadvezetés, mind pedig a kurucok tervbe vették. Ennek ellenére egyik fél sem jutott el a terv megvalósításáig, holott a város területén, valamint a szomszédos Békésszentandráson található vízi átkelőket mindkét fél aktívan igénybe vette. Az elmúlt száz év hadtörténeti és helytörténeti kutatásainak köszönhetően meglehetősen jól ismerjük a fenti három helység Rákóczi-kori sorsát. Márki Sándor két ízben is feldolgozta a sarkadi hajdúk történetét,¹ Bánkúti Imre forráskiadványainak köszönhetően pedig számos eddig ismeretlen forrás is rendelkezésünkre áll a sarkadiak hősiek küzdelméről.² Ugyancsak jól ismerjük a kuruc hadsereg Gyula elfoglalására tett erőfeszítéseit, a szarvasi vár helyreállításának terveiről pedig magunk írtunk.³ A török hódoltság idején szinte sértetlenül fennálló Békés és Dévaványa Rákóczi-kori szerepéről viszont alig tudunk, holott a két helység gyakran szerepel a függetlenségi harc forrásaiban, lakóik közül pedig számosan szolgáltak a tiszántúli kuruc lovasregimentekben. Ugyancsak gyér információval rendelkezünk Gyula magyar lakosságáról.

A Rákóczi-szabadságharc kiadott és kiadatlan forrásaiban csupán ritkán találkozhatunk a mai Békés megye területéről származó kuruc katonákkal. A helytörténeti irodalomban elvétve találni ugyan egykori kuruc katonákat, ezek az utalások azonban többnyire csak későbbi visszaemlékezések, tanúvallomások, végrendeletek stb. adatain alapulnak.⁴ A függetlenségi háború helyi eseményeire még mindig Vi-

¹ MÁRKI 1877; MÁRKI 1924.

² BÁNKÚTI 1988; BÁNKÚTI 1994. 123–124.

³ BÁNKÚTI 1976; THALY 1880; SERES 2000b.

⁴ Karácsonyi János pl. Borbély Mihály „egykori hajdút” említi Békésen a szabadságharc utáni években. KARÁCSONYI 1896. II. 38. A Rákóczi-szabadságharc utáni adatok már csak azért is megbízhatatlanok, mivel az egyes volt kurucok csak a függetlenségi háborút követő betelepítések során költöztek az új – Békés megyei – lakóhelyükre.

rág Ferenc kitűnő összefoglalása nyújtja a legtöbb használható információt.⁵ Bár a térség katonai történetét viszonylag részletesen ismerjük, máig nincs megfelelő képnünk arról, hogy a tájegység mennyire sínylette meg a csatározásokat, és a helybéli lakosság milyen mértékben vette ki részét a Habsburg-ellenes küzdelemből. Ez alól talán csak a sarkadi sánc védői képeznek kivételt. Az eddig kiadott feldolgozásokban, ill. forráskiadványokban gyakran találkozunk a sarkadiak hős kapitányával, Szabó Sándorral, de ismerjük a sarkadiak András Deák és Győző István nevű hadnagyait is.⁶ Szabó Sándor 1710 nyarán történt fogságba esését követően a helyőrség élére előbb Pap Mihály helybéli főstrázsamester,⁷ majd Szoboszlay Sámuel kapitány, a sólyomkői, ill. az ecsedi vár korábbi parancsnoka került.⁸ Tököli Popovics János aradi rác főkapitány („Rác Thököly”) 1708 nyarán történt elfogásában egy Pap János nevű sarkadi hajdú játszotta a főszerepet,⁹ az 1711. január 11-én létrejött sarkadi kapitulációt pedig Szabó György strázsamester, valamint Debreceni Sámuel és Óssy (Leel-Óssy) Gáspár „deputatusok” írták alá.¹⁰ A sarkadiakon kívül azonban alig tudunk érdemlegeset a megye kurucnak állt lakóiról, s bár a Rákóczi-szabadságharc okleveles forrásaiban elvéve további Békés megyei katonák is előfordulnak, a legtöbb adatot mégis a függetlenségi háború alatt elkészített országos hadimustrák tartalmazzák. Az alábbiakban a ránk maradt mustrakönyvek Békés megyei adatait dolgozzuk fel.

Kuruc hadimustrák a Rákóczi-szabadságharc idejéből

A Rákóczi-szabadságharc idejéről mindössze négy országos méretű katonai összeírás maradt fenn, egy a Radvánszky, három pedig a Károlyi nemzetség levéltárában. Az elsőt még 1704-ben készítette el Erdélyben Radvánszky János fejedelmi biztos, II. Rákóczi Ferenc teljhatalmú kiküldöttje. Az utóbbi három pedig Erős Gábor főszemlemester irányításával 1706-ban, ill. 1708-ban készült a Károlyi Sándor tiszántúli vezénylő generális keze alatt levő tiszántúli és erdélyi ezredekről. A három különálló kötetben ránk maradt mustrakönyv 1705-ös,¹¹ 1706-os¹² és 1708-as¹³ felirattal van ellátva. Mészáros Kálmán kutatásainak köszönhetően ma már jól tudjuk, hogy az 1705. évinek tartott mustrakönyv valójában 1708-ban készült, közel

⁵ VIRÁGH 1962.

⁶ BÁNKÚTI 1994. 124.

⁷ BÁNKÚTI 1988. 124–125, 129.

⁸ Uo. 132–137.

⁹ Uo.; ESZE 1955. 477.

¹⁰ MÁRKI 1877. 62.

¹¹ MOL P 396. KCSL Acta Publ. 1. Acta Rák. Series III. Lustrakönyvek. 1705. évi mustrakönyv.

¹² Uo. 1706. évi mustrakönyv.

¹³ Uo. 1708. évi mustrakönyv.

egy időben a „valódi” 1708-as mustrajegyzékkel.¹⁴ A négy vaskos kötet közül mindaddig csupán az erdélyi mustrakönyv jelent meg nyomtatásban,¹⁵ a másik három a mai napig is kiadatlan. Annak ellenére, hogy egyes katonatisztek és alakulatok, valamint helységek (esetleg vármegyék) történetére nézve a had- és helytörténetészek gyakran felhasználják őket, átfogó hasznosításukra – leginkább területi okoknál fogva – nem igazán kerül sor.

Az erdélyi összeírás az 1704 nyarán tapasztalt erdélyi állapotokat rögzítette, a megmustrált katonaság jelentősebb része erdélyi, a Magyarországról származó ezredek pedig leginkább a Partium területén élő lakosságból tevődtek össze. Ezért mindössze hat olyan katonát találunk, akik bizonyíthatóan a mai Békés megye területéről származnak. Ennél lényegesen jobban hasznosítható számunkra a két tiszántúli mustra anyaga, mivel számos olyan lovas- és gyalogezredet tartalmaznak, amelyek a szabadságharcot a térségünkben küzdötték végig, s gyakran a tisztí és legénységi állomány jelentős része is a környék kurucnak állt lakói közül került ki. Ilyenek pl. Bóné András, Kárándy Mihály, Károlyi Sándor és Nyúzó Mihály lovas-, valamint Ecsedy János és Eölyüs János gyalogezredei.

Az 1706. évi tiszántúli hadiszemlét, a mustrakönyv belső címlapján található felirat szerint február 26-án kezdték meg Diószegen, és augusztus 31-én fejezték be Szatmár városában. A vaskos kötet összesen 18 lovas¹⁶ és 5 gyalogezred,¹⁷ valamint a hajdúvárosok és a vármegyék nemesi felkelésének név szerinti összeírásait tartalmazza. A jegyzékek egyaránt tartalmazzák a mustra idején jelenlévő és hiányzó katonák neveit, családi állapotukat (*Ház-as-e?*), korukat (*Hány esztendő?*), valamint, hogy melyik vármegyéből és helységből valók voltak (*Melyik vármegyéből való? Melyik városból vagy faluból való?*). Ezekon kívül külön kérdőpontokban kellett válaszolni a felszerelés (kard, karabély, pisztoly és ló) száma és minősége esetében is. A mustrakönyv érdekessége, hogy már a szemle idején is kiegészítették az egyes katonákra vonatkozó további információkkal (pl. *absens, beteg, commandé-roztatva* stb.), de utólag, mintegy másfél-két évre rá, tehát 1707 végén, esetleg 1708 elején a nevek mellé feljegyezték az illető katonákra vonatkozó aktuális információkat is.¹⁸

¹⁴ MÉSZÁROS 1997a. Ennek ellenére még most is előfordul, hogy egyes hadtörténetészek 1705-re datálják a mustrakönyv adatait.

¹⁵ MAGYARI 1994.

¹⁶ Az eredeti sorrendben: Palocsay György, Károlyi Sándor (a *laib compania* névsora hiányzik), Csáky László, Sennyey Ferenc, Orosz Pál, Teleki Mihály, Buday István, Vay László, Ilosvay Bálint, Jósika Dániel, Szappanos Mihály, Nádaskay György, Pongrácz György, Kenyhecz János, Bóné András, Gencsy Zsigmond, Nyúzó Mihály és Kárándy Mihály lovasezredei.

¹⁷ Az eredeti sorrendben: Perényi Miklós, Esze Tamás, Eölyüs János, Kajdy István és Ecsedy János gyalogezredei.

¹⁸ Ennek oka, hogy Rákóczi a hadsereg évenkénti mustráját rendelte el, de ez nem valósult meg. A hiányt azzal igyekeztek pótolni, hogy – legalábbis egyes ezredek esetében – a közbeeső évben bekövetkezett változásokat az előző évi (1706) mustrakönyvbe jegyezték be. Mészáros Kálmán szíves közlése.

Az utolsó két mustrakönyvet egyaránt 1708 tavaszán állították össze. Az „1705”-ös felirattal ellátott kötet valójában 1708 márciusában készült a Kővár vidékén állomásozó kuruc ezredek hadiszemléjén, és összesen hét lovasezred,¹⁹ valamint az erdélyi vármegyék és a székely székek összeírásait tartalmazza. Az „1708” feliratú mustrakönyvben szereplő nyolc lovas-²⁰ és két gyalogezred²¹ összeírását pedig 1708 májusában kezdték meg. Az 1706. évi mustrakönyv adataihoz képest kibővült a személyi adatokra vonatkozó kérdések köre, mivel itt már rákérdeztek a katona nemzetiségi hovatartozására (*Micsoda nemzet?*), és immáron külön-külön kérdés vonatkozik a lakó- és szülőhelyre is (az 1706-ban is megtalálható *Melyik vármegyéből való? Melyik városból vagy faluból való?* kérdések mellett: *Micsoda helyen született?*). Új kérdőpontok vonatkoznak a katonák szolgálattételére (*Kedvéből jött-e a regimentbe? Nem ellenség közül szökött-e? Nem rabságból állott-e a regimentbe? Azelőtt melyik regimentben lakott vagy micsoda szolgálatban volt? Mióta van az ezernél?*), külön rovatok vonatkoznak a kivetés szerint kiállított lovas zsoldosokra és a portális hajdúkra, és a fegyverzetre s a felszerelésre is jóval részletesebben kérdeztek rá, mint 1706-ban.

Az országos mustrák adatait jól kiegészítik azok a kisebb összeírások, amelyek Krucsay Márton tiszántúli kerületi commissarius iratai között maradtak fenn. Az 1705 nyarán kinevezett Krucsay hatáskörébe tartozott a tiszántúli lovas- és gyalogezredek, valamint az egyes helyőrségek – Belényes, Ecsed, Hadad, Sarkad, Solyomkő stb. – katonaságának a kifizetése, s ennek megfelelően az aktuális zsoldszámlások idején a katonaság név szerinti összeírásait is átadták neki. Az OSZK kézirattára megőrzött egy 159 főlíó terjedelmű bőrbe kötött kéziratot, amely kizárólag 1705–1706. évi katonai összeírásokat tartalmaz.²² Bár a vaskos kötet nem egy konkrét mustra anyagát öleli fel, értéke mégis vetekszik az országos mustrákéval. Annál is inkább, mivel számos, 1706-ra már megszűnt egység kimutatását is megőrizte, és egyes alakulatokról több, néhány hónapi eltéréssel készült összeírást is találunk, amelyekből az illető egység szerkezeti átalakításáról, ill. a legénységi állomány változásairól is képet kapunk. Ugyanakkor az egyes kimutatások korántsem egységesek, némely esetben pl. csak a katonák nevét tartották fontosnak feljegyezni, míg máskor a születési vagy származási helyet (vármegye, helység), ill. a katonák korát és családi állapotát is rögzítették. Különösen értékesnek tartjuk az Ibrányi László lovasezredéről készült összeírásokat, mivel azt az ezereskapitány halála után Rákóczi Bessenyei Zsigmondnak adományozta. Bessenyei ezredének 1708. évi összeírása alapján ez az alakulat tartalmazta a legtöbb Békés megyei katonát, s leginkább is az ún. „szentmihályi” sereg őrizte meg a mi vi-

¹⁹ Az eredeti sorrendben: Pekry Lőrinc, Teleki Mihály, Vay László, Jósika Dániel, Székely Zsigmond, néhai Bóné András és Kárándy Mihály ezredei.

²⁰ Az eredeti sorrendben: Károlyi Sándor (Bik László parancsnoksága alatt), Palocsay György, Sennyey Ferenc, Szemere László, Bessenyei Zsigmond, Krucsay János és Nyúzó Mihály lovasezredei.

²¹ Az eredeti sorrendben: Eölyös János és Almásy Márton (volt Kajdy-féle ezred) gyalogezredei.

²² OSZK Kt. Fol. Lat. 849.

dékünkéről elszármazott katonák nevét. Mivel a három országos mustra adatain kívül a Krucsay Mártonnak beadott egységenkénti összeírásokat használtuk, az alábbiakban azokat is fontosnak tartjuk felsorolni:

Bakó István lovasserege	1705. július 22.	
Bessenyei Zsigmond lovasezrede	1705. december 23.	Diószeg
Ua.	1706. január 18.	
Bóné András lovasezrede	1705–1706.	
Ecsedy János gyalogezrede	1706. január 20.	Debrecen
Eölyüs János gyalogezrede	1705. szeptember 23.	Várad blokád
Ibrányi László lovasezrede	1705. július 14.	Kismarjai tábor
Palocsay György lovasezrede	1705. augusztus 27.	Bihari tábor
Ua.	1705 augusztusa után	

A mustrakönyvek Békés megyei adatai

A kuruc katonai összeírások Békés megyei adatait teljességgel máig nem adták ki. Az 1706. évi mustrakönyv adatait kivonatossan ismertető Géresi Kálmán még 1897-ben közölte négy Békés megyei tiszt – Békési István főhadnagy, Szűcs Mihály és Forró András vicehadnagyok (mindhárman Békésről), valamint Méhes István zászlótartó (Ványáról) – nevét,²³ Virágh említett monográfiája pedig 16 olyan, zömmel békési illetőségű katonát sorol fel az 1706. évi mustrakönyvből, akik a mai Békés megye területéről származtak.²⁴

A mustrakönyvek módszeres átnézése után végül 104 katonát, köztük 92 lovas és 12 gyalogost találtunk a megye 16 jelenlegi, ill. egykori helységéből. Mivel hét település Bihar, egy pedig Heves vármegyéhez tartozott, az alábbiakban vármegyék szerint adjuk meg a katonák számát:

Békés vármegye, 9 helység, 41 fő²⁵

Békés	26
Berény (Mezőberény)	1
Doboz	2
Gyarmat (Füzesgyarmat)	2
Gyula	3
Körösladány	1
Ölyves (Nemes-Ölyved)	1
Szeghalom	5
Szentandrás (Békésszentandrás)	1

²³ GÉRESI 1897. 418, 427, 434.

²⁴ VIRÁGH 1962. 70–72. Virágh felsorolásában a Géresi által is említett négy tiszt mellett hét békési, két gyulai, valamint egy-egy békésszentandrási, körösnagyharsányi és okányi lakos szerepel.

²⁵ 42 fő helyett, a dobozi születésű, de magát békési lakosnak valló Békési István főhadnagy miatt.

Bihar vármegye, 7 helység, 41 fő	
Geszt	7
Harsány (Körösnagyharsány)	15
Mezőgyán	6
Okány	2
Sarkad	9
Ugra (Biharugra)	1
Zsadány	1
Heves vármegye, egy helység, 22 fő	
Ványa (Dévaványa)	22

Az alábbi táblázatból kiderül, hogy 1704–1708 között összesen 16 lovas- és három gyalogezredben szolgáltak Békés megyei katonák. Számuk ennél is jóval több lehetett, azonban 1706-ban igen gyakran az új lakóhelyüket nevezték meg, 1708-ban pedig az előző mustrához képest lényegesen hanyagabbak voltak az összefrök a rubrikák kitöltésénél. Mindezek ellenére az eddigi adatok is jól tükrözik a Békés megyei katonák arányát. Feltűnő, hogy a lovasok száma messze meghaladta a gyalogosokét. A 16 lovasezredben szolgáló 88 katona megoszlása a következőképpen alakult:

A legtöbben, 23-an Kárándy Mihály ezredében voltak. Megoszlásuk: hét békési, négy ványai, két-két gyulai, harsányi, mezőgyáni és sarkadi, egy-egy dobozi, geszti, nemes-ölyvedi, okányi és zsadányi katona.²⁶

Kárándyt Károlyi Sándor ezrede követi 23 fővel. Köztük 17 ványai, három békési, valamint egy-egy harsányi, sarkadi és szentandrásai volt.

Bessenyei Zsigmond ezredében 16 Békés megyei volt, köztük négy geszti, három-három békési és szeghalmi, két-két harsányi és mezőgyáni, egy-egy katona pedig Gyarmatról és Körösladányról származott.

Nyúzó Mihály ezredében 9, Bóné Andráséban pedig 8 Békés megyei katonát találunk. Nyúzó mellett három békési, két sarkadi, valamint egy-egy gyarmati, harsányi, okányi és szeghalmi katona, Bóné keze alatt pedig három sarkadi, két harsányi, valamint egy-egy békési, geszti és ványai katona vitézkedett.

A fennmaradó 11 lovasezredben alakulatonként csak alig egy-két Békés megyei katona volt. A felsorolt öt lovasezred állománya zömmel a Tiszántúl lakosságából verbuválódott, a mai Békés megye keleti (bihari) részéről származó katonák többsége Bóné és Kárándy ezredébe lépett be, ami nem is véletlen, mivel az említett két lovasezred tömörítette a legtöbb bihari katonát. Külön érdekes Bessenyei Zsigmond lovasezrede, amely Szabolcs vármegye Tisza menti falvaiból állt össze az 1705 áprilisában elesett Ibrányi László parancsnoksága alatt. Ibrányi halálát kö-

²⁶ 24 fő helyett, mivel Békési István főhadnagy békési lakos volt, de Dobozon született.

vetően nevezte ki az ezred élére Rákóczi Bessenyei Zsigmond Szabolcs vármegyei alispánt.²⁷ Sajnos, az ezredben szolgáló Békés megyei katonák esetében is csak a születési rubrikát töltötték ki, lakóhelyükről a mustrakönyv semmit sem árul el. Több katona neve mellé pedig semmilyen bejegyzés nem történt a lakó- és szülőhelyüket illetően. Mivel a katonák egy kivételével a második, ún. „szentmihályi” seregben szolgáltak, nem elképzelhetetlen, hogy azon Békés és Bihar vármegyei lakosok közül kerültek ki, akik a szabadságharc elején a rác támadás következtében menekülhettek el a Szabolcs vármegyei Szentmihály környékére. Ha figyelembe vesszük, hogy Rákóczi még 1703-ban felszólította a békésieket, hogy költözzenek Karcagra, 1707-ben pedig a Nagykunságot költöztette át rakamazi birtokára, akkor logikusnak tűnik, hogy a Szabolcsba menekült békési, ill. bihari lakosok éppen a Szentmihály környékén szerveződő Ibrányi-féle lovasezredbe álltak be.²⁸

Az 1704-ben megmustrált erdélyi gyalogezredekben egyetlen bizonyíthatóan Békés megyei katonát sem találunk. A két későbbi évből pedig csak öt tiszántúli gyalogezred összeírása maradt fenn, és mindössze 10 (!) Békés megyei katonát tartalmaznak. További két nevet Eölyös János ezredének 1705. szeptember 23-i váradi mustrája őrzött meg. A 12 gyalogos közül Esze Tamás, zömmel beregiekből és szatmáriakból álló ezredében egy sarkadi, Eölyös János bihari ezredében pedig három harsányi, valamint egy-egy békési és mezőgyáni vitéz volt. A legtöbben – három békési és három harsányi – Ecsedy János ezredében szolgáltak. Ennek okát talán abban kereshetjük, hogy az 1704-ben, Erdélyben még lovasezred élén álló Ecsedy gyalogezredét a Szentmarjay Zsigmond ezredében szolgáló tiszántúli portális hajdúkból és a Zsibónál elesett Szappanos István (részben bihari és zarándi fiakból álló) ezredéből hozták létre.²⁹

²⁷ MÉSZÁROS, 1997b. 69–70.

²⁸ Ibrányi László ezredében gr. Forgách Simon erdélyi generális 1704. december 16-i levele szerint a Nagyfalutól Tiszadobig húzódó Tisza-balparton fekvő községek: Eszlár, Lök, Dob, Szentmihály és Dada jobbágykatonái szolgáltak. ESZE 1955. 236, 1. jz.

²⁹ A látszólag ellentmondó adatok arra vezethetők vissza, hogy négy katonát három, különböző lovasezredben is összeírtak, Békési István főhadnagy pedig dobozi születésű, de békési lakos volt. Talán azonos személy lehetett a Nyúzó Mihály ezredében 1706-ban összeírt okányi Sillye Ferke és az 1708-ban szereplő zsadányi Sere Ferkó is, ennek megállapítása azonban a későbbi helytörténeti kutatások feladata lesz. Az ellentmondások kiküszöbölése miatt az összesített (és helyes) számadatokat kiemelve adtuk meg a táblázatban.

Lovas- és gyalogezredek Békés megyei katonákkal (1704–1708)

Ezred	Békés	Berény	Doboz	Gészt	Gyarmat	Gyula	Harsány	Körösladány	Mezőgyán	Okány	Ölyved	Sarkad	Szeghalom	Szentandrás	Ugra	Ványa	Zsadány	Összesen
Bóné András	1			1			2					3				1		8
Besseney Zsigmond	3			4	1		2	1	2				3					16
Csáky László													1					1
Ecsedy János	1			1			1											3
Kárány Mihály	7		1	1		2	2		2	1	1	2				4	1	23
Károlyi Sándor	3						1					1		1		17		23
Kaszás Pál	1	1																2
Nádaskay György	1				1													2
Nyúzó Mihály	3				1		1			1		2	1					9
Palocsay György	1																	1
Pekry Lőrinc	1				1	1												3
Pongrácz György	1														1			2
Szappanos Mihály	2						1											4
Szemere László																		1
Teleki Mihály	1																	1
Vay László	1		1						1									4
Lovasezredek össz.																		92
Ecsedy János	3						3											6
Eölyyüs János	1						3	1										5
Esze Tamás												1						1
Gyalogezredek össz.																		12
Mindösszesen	26	1	2	7	2	3	15	1	6	2	1	9	5	1	1	22	1	104

Megjegyzések a mustrakönyvek Békés megyei adataihoz

A különböző években készült mustrakönyvek bejegyzései időnként látszólag ellentmondanak egymásnak. Így fordulhat elő pl. olyan eset, hogy egy 1708-ban magát Békés megyeinek valló katona két évvel korábban még teljesen máshol élt. A magyarázat azonban egyszerű: a szabadságharc elején – gyakran családjukkal együtt – menekülni kényszerült Békés megyei katonák az 1706-ban feltett kérdésre az aktuális (új) lakóhelyüket nevezték meg. Két évvel később viszont már a lakó- és szülőhelyet is meg kellett nevezniük, s jobb esetben ez meg is történt, gyakran viszont csak a születési rubrikát töltötték ki. A látszólag ellentmondó adatok így többnyire jól kiegészítik egymást, és arra is választ kapunk, hogy hová menekültek el a szabadságharc első éveiben elnéptelenedett térség lakosai.

A bejegyzések gyakran a tizedesek, strázsamesterek, esetleg az illető katona társainak a bemondásai alapján készültek. Ezért különösen az összeírás idején hiányzó katonáknál gyakran előfordulhatott, hogy a helységnévből képzett vezetéknevek esetében egyszerűen a névben szereplő helységet adták meg a katona származási helyének. Így fordulhatott elő pl., hogy a török földről hazatért, és Pekry Lőrinc ezredében szolgáló „gyarmati” illetőségű Gyulai Péter az 1704. évi összeírásban Gyarmathi Péter néven szerepel.³⁰ A két későbbi összeírás szerint egyértelműen füzesgyarmati származású, viszont mindkét esetben Gyulainak hívták. A két tiszántúli összeírás ismeretében az 1704-ben szereplő három Békési előnevű és békési katona közül kettő esetében biztos, hogy tényleg Békés vármegyéből származtak. Ennek ellenére mindhárom személyt felvettem a listába, mivel a történelmi Magyarország (és Erdély) területén nem volt más Békés nevű helység. Az erdélyi kuruc hadak 1704-ben elkészült összeírásában mindössze hat olyan katonát találunk, akikről teljes bizonyossággal megállapíthatjuk, hogy Békés megyéből származtak. Közülük hárman békésiek voltak, egy-egy katona pedig Gesztről, Gyarmatról (Füzesgyarmat), ill. Szeghalomról származott. Szerencsére közülük öt neve az 1706. évi mustarakönyvben is szerepel, hármuké pedig 1708-ban is előfordul. Ezek a szülőföldjükről meglehetősen messze szakadt kuruc harcosok minden bizonnyal a hivatásos katonáskodó rétegből kerültek ki. Egy tiszti rangú is volt közöttük, a békési származású Békési István, aki Ecsedy János lovasezredének egyik főhadnagya volt. Az 1704. évi erdélyi összeírásban egy-egy berényi és ugrai, ill. Váriba való katonát is találunk, az utóbbi esetében biztosabbnak látszik, hogy nem a mai Békés megye területéről származott, ezért ismertetésétől eltekintünk. A berényi katona Kaszás Pál lovasezredében szolgált, többek között a békési Békéssi András társaságában, a magát ugrai illetőségűnek valló Kis János pedig Pongrácz György lovasságához tartozott. Mivel mindkettőjük társaságában szép számmal voltak tiszántúli katonák, nevüket felvettük a Békés megyei kurucok közé.³¹

A legérdekesebb talán mégis két közkatona, a békési Békési János és a füzesgyarmati Gyulai Péter története. Mindkettőjüket Pekry Lőrinc lovasezredének Nyúzó Mihály vicekapitány keze alatt levő századaiban írták össze. A Nyúzó parancsnoksága alatt levő századok közül négy még a Török Birodalom területéről tért haza báró Orlay Miklós vezetésével. Orlay katonái azok közül a bujdosó kurucok közül kerültek ki, akik még az 1680–90-es években menekültek török földre az emigrációban élő fejedelemhez, Thököly Imréhez. Thököly katonaságát 1699-ben a karlócai békét követően a törökök zömmel a bulgáriai Csiprovec város környékén telepítették le, míg mások a havasalföldi vajda szolgálatába álltak. A Rákóczi-szabadságharc kitörésének hírére ezek a katonák felkészültek a hazajövetelre, és 1703–

³⁰ A Magyarai kötetéhez (MAGYARI 1994) készített helységnévmutató ugyan Balassagyarmattal azonosítja, de az 1706. évi összeírás ismeretében biztos, hogy a békési Gyarmatról (Füzesgyarmat) van szó.

³¹ MAGYARI 1994. 93, 161, 188, 249, 284.

1705 között több hullámban át is lépték a magyar, ill. az erdélyi határt. Legnagyobb csoportjuk mintegy 500-700 fővel 1704 tavaszán tört be Erdélybe Thököly említett híve, báró Orlay Miklós vezetésével. A „törökországi kurucok” rövid, de annál eredményesebb villámhadjáratauk során meghódították Alvinc, Branyicska, Marosillye, Kolcvár, Szászsebes és Szászváros várait, ill. erősített kastélyait, s végül Toroczky István kuruc generális csapataival egyesülve 1704. április 7-én meghódították Gyulafehérvár várát és városát is. Orlay hirtelen halála után a „törökországi had” gyalogságát Csáky András dévai kapitány mellé, a lovasságot pedig Pekry Lőrinc lovasezredébe osztották be. Ez utóbbiak később Nádaskay György lovaszredének utolsó három (9–11.) seregét alkották, de 1708-ban – az addig egy seregbe leolvadt „törökországiak” – már újra Nyúzó Mihály mellett voltak, a 8-ik, „Nádaskai Uram féle” seregben.³² Nádaskay mellett még mind a két Békés vármegyei katona ott volt, de Nyúzó ezredében már csak Békési János neve szerepel tényleges szolgálóként. Gyulai Péter időközben, sok más társával egyetemben az erdélyi kurucokhoz csatlakozott. Ez utóbbi katona életpályája még a társánál is izgalmasabb fordulatokban bővelkedett. Valószínűleg azonos azzal a Gyulai Peti nevű emigráns kuruc hajdúval, akit 1696–97-ben a törökök egész századával együtt egy kihágásukért gályarabságra ítélték. Thökölynek csak hosszas közbenjárására sikerült kiszabadítania katonáit 1698–1699-ben, de addigra már sokan behaltak a hadigályákon uralkodó állapotokba. Gyulai Peti – egyébként egy Gyulai Gyurka nevű, és feltehetően ugyancsak Békés vármegyei származású társával – egyike volt annak a húsz szerencsés rabnak, akiket a törökök 1698 februárjában elsőnek engedtek szabadon.³³

A tiszántúli kuruc hadak 1706. évi mustráján 42 fő (19 Békés, 14 Heves és 9 Bihar vármegyei), 1708-ban pedig már 58 fő (24 Békés, 26 Bihar és 8 Heves vármegyei) vallotta, hogy a mai Békés megye területéről származott. Ugyanakkor az 1706. és 1708. évi mustrakönyvekben többször is előfordult, hogy Békés vármegyei helységet Biharba vagy Zaránda helyeztek. Ugyanez viszont fordítva is előfordult. Az 1706-ban Kárándy Mihály ezredében összeírt két ványai katonát (Bujdosó Mihályt és Szíjártó Jánost) pl. Békés vármegyeinek tüntették fel, és ugyanott említenek egy Túri Gáspár nevű vitézt is, aki a Heves vármegyei Túron (Mezőtúr) lakott, mégis Békést nevezték meg vármegyének. 1708-ban Pekry Lőrinc ezredében fordul elő egy Tatár Sándor nevű 27 éves nős férfi, aki a neve mellé tett megjegyzés szerint korábban „tatár rab” volt. A katona a Békés vármegyei Szárhegyre (?) valónak mondta magát, ilyen helység azonban sosem volt a vármegye területén. Valószínűbbnek látszik, hogy a tatárok rabságából megszabadult fiatal férfi a gyergyói Gyergyószárhegyen telepedhetett le a szabadságharcot megelőző években, és – amennyiben a vármegye nem elírás, mint a mezőtúri és ványai katonák esetében – még emlé-

³² A Thököly-emigráció hazatérésére nézve lásd SERES 1997. 47–48; Újabb: SERES 2005a.

³³ Minderről lásd SERES 2002b.

kezhették rá, hogy gyermekkorában Békésből hurcolták el.³⁴ 1708-ban Szemere László lovasezredében szerepelt egy Lőrincz János nevű közbíró, aki a Békés vármegyei Otlakát nevezte meg származási és szülőhelyének. Mivel a Békés megyei Pusztatölkés csak a 19. század során alakult önálló településsé, az Arad vármegyéhez tartozó, Elek és Sikló közötti Otlaka jöhet inkább számba.³⁵ Ennek ellenére lábjegyzetben mégis közöljük a katona adatait, a helytörténészekre bízva a kérdés eldöntését.³⁶ Ugyancsak érdekes a Kárándy ezredében szolgáló Kócsa Mihály furír (írnok) esete, aki ugyan 1706-ban a Bihar vármegyei Berekböszörményben élt, de az 1708. évi összeírás szerint Békés vármegyei és „Olynes”-i volt. A helységet az egykori Nemes-Ölyveddel azonosítjuk, ami Gyulától északnyugatra, a Fehér-Körös jobb partján helyezkedett el Gerla, Doboz, Vesze, Püski, valamint Csaba között. A törökellenes visszahódító háború során néptelenedett el, az 1698. évi kamarai összeírás már csak 15 üres házat talált. 1701 táján néhány család visszatért ugyan, de hamarosan újra menekülniük kellett. A Rákóczi-szabadságharc után visszaszállingózó lakosok már leginkább Békésen telepedtek le.³⁷

Különösen értékes számunkra az 1708. évi mustra két kötete, mivel az „Az előtt melyik regimentben lakott vagy micsoda szolgálásban volt?” kérdésre több Békés megyei katona is válaszolt. Öten pl. „lakos”-nak mondták magukat (a békési Juhos Miklós, Kun Mihály és Pikó András, valamint a ványai Csinda Ferenc strázsamester és Sárkány Geci – a Gergely korabeli beszélő alakja [jegyezte! – S. I.]), azaz otthon éltek a szabadságharc kitörése idején, de találunk köztük egykori kereskedőt (Ványai István ványai zászlótartó), a ványai Vékás István, a sarkadi Tótt Mihály és a szentandrászi Nagy Márton pedig „szolga” volt. A mustrajegyzék több hivatásos katonát is említ: a ványai Kis Bálint korábban „francia katona” volt, vagyis a francia hadseregbe átszökött császári katonaként tért haza Magyarországra a szabadságharc kitörésének hírére. Ugyancsak a hivatásos katonák közül került ki Szűcs Mihály főhadnagy, míg az okányi Balog Mihály az Ebergényi-huszárezredben, a sarkadi Gara János pedig Nesztorovics Pál Deák lovasezredében szolgált a felkelés kitörésekor, a békési születésű Pikó Demeter főhadnagy pedig egyszerűen csak „kurucz volt”. A szerb származású Gyulai Lukács korábban „katona” volt, tehát a magát gyulai lakosnak és ottani születésűnek valló kuruc strázsamester a gyulai vár rác őrségében szolgálhatott.

³⁴ A Rákóczi-szabadságharcot megelőzően utoljára 1693 őszén érte a Tiszántúlt nagy erejű tatár támadás, leszámítva egy 1697. szeptember 12-i beütést, ez utóbbi azonban csak Karcagújszállás városát érintette. SERES 2005b. 232–233, 242–245.

³⁵ MADAY 1960. 366.

³⁶ Lőrincz János: 1708. Szemere László lovasezrede, 2. sereg, 1. káplárság, 23 éves, a Békés vármegyei Otlakára való, ott is született (?).

³⁷ KARÁCSONYI 1896. II. 240.

*A mustrakönyvekben előforduló nevezetesebb
Békés megyei katonatisztek*

A 104 Békés megyei katona között három-három fő- és vicehadnagy, két zászlótartó, az altiszti karban pedig három strázsamester, valamint egy-egy furír (írnök) és tizedes található. A tisztek közül öt – a három főhadnagy (Békési István, Pikó Demeter és Szűcs Mihály), az egyik vicehadnagy (Forró András) és az egyik zászlótartó (Méhes István) – békési, egy-egy vicehadnagy harsányi (Ujvári István) és sarkadi (Szőlősi Mihály), a zászlótartó (Ványai István) pedig ványai volt. A strázsamesterek közül a Bóné András ezredében szolgáló sarkadi (Sarkadi János), a Károlyiében levő ványai (Csinda Ferenc) volt, a gyulai Gyulai Lukács pedig Pekry Lőrinc lovasezredében katonáskodott. A Kárándy *laib* kompániájában írnökoskodó Kócsa Mihály egy azóta elpusztult Békés vármegyei falu, Nemes-Ölyved lakosának vallotta magát, a Teleki Mihály ezredében összeírt tizedes (Békési János) pedig Békésről származott. A tisztek közül néhányról szinte semmit nem tudunk a mustrakönyvek bejegyzésein kívül, de ötükkel érdemesebb külön is foglalkoznunk, mivel a szabadságharc más forrásaiban is felbukkannak.

Békési István főhadnagy

Békési István főhadnagy a függetlenségi harc folyamán végig erdélyi ezredekben harcolt. 1704-ben még a később gyalogos ezereskapitánnyá kinevezett Ecse-dy János öt seregből álló lovasezredében szolgált a 2. sereg főhadnagyként. Ecse-dy századait 1705-ben a török földről hazatért Szappanos Mihály ezereskapitány, Thököly emigráns hadserege egykori főkapitányának újonnan szervezett lovasezredéhez csatolták. Békési ekkor a 6. sereg főhadnagya volt. Szappanos 1706 tavaszán bekövetkezett halálát követően a zömmel székelyekből álló ezred katonaságát Rákóczi felosztotta az egyes erdélyi ezredek között, Békési százada ezután Vay László lovasezredének a 8., „Szappanosé féle” seregét alkotta.

A főhadnagy mindhárom (1704, 1706 és 1708) mustra idején békésinek vallotta magát, az 1708. évből pedig kiderül, hogy a Békéssel szomszédos Dobozen született. Feltehetően a hivatásos katonáskodó réteghez, az ún. „vitézlő rendhez” tartozott, és talán az emigrációban is megfordult, Thököly környezetében.

Pikó Demeter főhadnagy

Pikó Demeter, vagy ahogyan az egykorú források többsége nevezi: Pikó Deme (Döme), a függetlenségi harc első éveinek meghatározó alakja volt. Múltjáról nem sokat tudunk, csupán az 1708. évi mustrakönyv bejegyzéseiből derül ki, hogy éppen Békés városában látta meg a napvilágot. A mustrakönyv „*Az előtt melyik regimentben lakott vagy micsoda szolgálatban volt?*” kérdésére lakonikus tömörséggel azt válaszolta, hogy „kurucz volt”, tehát egyike lehetett a szabadságharcot megelőző évek szegénylegény kurucainak. Bár konkrét bizonyítékunk nincsen

rá, feltehetően megfordult Thököly Imre törökországi emigrációjában is, mivel Károlyi Sándor egyik Rákóczihoz írott levele szerint jól beszélt törökül.³⁸ A szabadságharc kitörésekor Karcagújszálláson lakott,³⁹ amikor néhány hasonszórú társával (Kőrösi Pap Istók, a szabadságharc előtti évek híres-hírhedt szegénylegényvezére, Borbély Balázs, a végvári vitézből lett kuruc tiszt stb.) útra kelt a Lengyelországból érkező Rákóczi elé. 1703. május végén egy ideig Debrecen környékén lappangtak a derecskei mezőn, mintegy 50, szegénylegényekből, bujdosó kurucokból, szökött katonákból és egykori végváriakból álló csapatukkal. Derecskén állítólag embert is öltek, június 1-jén pedig a bánki templomnál rátámadtak Pósalaki János debreceni jegyzőre, akit összeverték és teljesen kifosztottak. Miután továbbvonultak, Tiszalúcnál lerohantak néhány Erdély és Havasalföld felől gödölyéket és lovakat hajtó putnoki kereskedőt, akiktől mintegy 30 lovat ragadtak el, Tokajban pedig megölték a német postamestert. A magukat „kurucoknak” nevező csapat „síppal és trombitával” haladt el Sárospatak mellett.⁴⁰ Pikó Demeterék június 30-án a zavadkai táborban csatlakoztak a határt átlépő Rákóczihoz, és az Ebergényi-ezred Ocskay László vezette katonaszökevényeivel együtt ők alapozták meg a későbbi kuruc hadsereg lovasságát.

Pikó Demeter hamarosan az 1703 októberében kurucnak állt Károlyi Sándor Szatmár vármegyei főispán lovasezredébe került, és mint Károlyi főhadnagya részt vett a dunántúli hadjáratban is.⁴¹ 1704. szeptember 25-én Léta mellett egyik hadnagytársával, a török földről hazatért Török Petivel ismételten megverte Pósalaki Jánost.⁴² Az ügynek ekkor már komoly következménye is lett, december 18-án Károlyi a fejedelem parancsára kénytelen volt elfogadni mindkét kedves tisztjét,⁴³ s azok csak hónapokkal később szabadultak ki a rabságból. Pikó az elkövetkező években továbbra is Károlyi főhadnagya volt, 1710 májusában pedig Rákóczi a kunok vicekapitányává akarta megtenni az öreg és beteges Mónay Pál helyére,⁴⁴ később viszont előbb alezredessé, majd ezereskapitánnyá nevezte ki.⁴⁵ 1711-ben mint

³⁸ Károlyi levele Rákóczinak. Nyírbátor, 1706. november 23. SERES 1997. 48.

³⁹ „5. Demetrius Piko similiter in Karczagh Uy szállás.” (A panaszos putnoki kereskedők által felismert támadók listájában, különálló cédulán a levélhez csatolva.) ESZE 1980. 615.

⁴⁰ Minderről lásd ESZE 1955. 59, 104. jz. (Bajtay István kecskeméti prefektus Koháry Istvánnak írott levele); ESZE 1980. 615, 54. jz. (A károsult putnoki kereskedők levele); GÉRESI 1897. 9 (Norderman diószegi praefectus levele Károlyi Sándornak. Diószeg, 1703. június 5.); RÉVÉSZ 1872. 424 (Egykorú bejegyzés a debreceni városi jegyzőkönyvben.).

⁴¹ Eszterházy Antal levele Károlyi Sándornak. Simontornya, 1704. augusztus 8. GÉRESI 1897. 111.

⁴² Erre nézve lásd Pósalaki János Károlyihoz írott panaszkodó levelét. Diószeg, 1704. szeptember 26. GÉRESI 1897. 159–161.

⁴³ KOVÁCS 1994. 24.

⁴⁴ Rákóczi levele Károlyi Sándornak. Munkács, 1710. május 25. Arch. Rák. III. 268.

⁴⁵ Rákóczi 1710 novemberében, Károlyi Sándor javaslatára jóváhagyta Pikó Deme promotióját, azaz: előléptetését, „mindazon ratióokra nézve a mellyeket Kegyelmed emleget, akármelyiknél is azok közül a kiket Kegyelmed utolsó levelében proponál, jobbnak itélem” – írta a fejedelem Károlyinak november 3-án Ungvárról. Arch. Rák. III. 189.

ezredes esküdött hűséget a császárnak a szatmári békekötést követően.⁴⁶ Pikó Deme Károlyi egyik legvitézesebb és legkedvesebb lovastisztje volt, 1704. évi bebörtönzésekor a generális a következőt írta róla és Török Petiről feleségének, Barkóczi Krisztinának: „magam 50 katonámon ellenségre nem adtam volna azt a kettőt!”⁴⁷ A szegénylegényből lett ezredes a szabadságharc végére fényes katonai karriert futott be, és 1712. augusztus 5-én III. Károly (Károlyi Sándor közbenjárására) megnemesítette.⁴⁸

Mint láttuk, a békési születésű Pikó Demeter a szabadságharc kitörésekor már Karcagújszálláson lakott, az 1708. évi mustrakönyv bejegyzéseiből pedig az derül ki, hogy akkor Pércsen (Vámospércsen) élt és nős volt. Aránylag fiatal ember lehetett, mivel magát 30 évesnek vallotta, és fiatal korára utal nevének gyakorta használt Deme, Döme alakja is. Békési kötődéséről csupán az említett 1708. évi bejegyzés tanúskodik, és az sem lehet véletlen, hogy ugyanakkor egy Pikó András nevű 18 éves békési ifjút is összeírtak az ezredben, s éppen Pikó Demeter századában. A fiatal katonára minden bizonyára a főhadnagy rokona, talán öccse vagy unokaöccse lehetett, akár csak az a Pikó Demeter (!) nevű legény, aki békési lakosként belekeveredett az 1735-ben, Békés vármegyében kitört kuruc felkelésbe.⁴⁹ Még azt is megkockáztathatjuk, hogy ez utóbbi talán éppen a legendás rokonról kapta a nevét...

Szűcs (Szőcs) Mihály főhadnagy

A békési Szűcs Mihály az 1706. évi összeírás szerint még a 2. sereg vicehadnagya volt Kárándy Mihály lovasezredében, 1708-ban viszont már főhadnagyi rangban szolgált. A 35 év körüli nős katonatiszt saját bevallása szerint már a szabadságharc elejétől fogva ebben az alakulatban szolgált. Kárándy ezredét 1705 szeptemberében hozták létre az 1705. május 25-i szentandrászi (Békésszentandrás) ütközetben elesett Nyíri András ezredes bihariakból álló lovasezredéből és a visszélésekkel gyanúsított Béltéky Tivadar kapitány (zömmel románokból álló) seregeiből, s később ebbe az ezredbe olvasztották be a bihari hajdúvárosok lovasságát is. Ez utóbbi egységet, korábbi parancsnokuk, Szunyogh György főkapitány 1704 telén történt fogságba esését követően, másfél éven keresztül Szalontai Madas György kapitány vezényelte. Mivel a frissen létrejött Kárándy-ezred tisztikarának 1705. szeptember 3-i kimutatásában nem találkozunk a nevével,⁵⁰ Szűcs feltehetően Szunyogh György tisztje lehetett a hajdúvárosi lovasságban. Novemberben már Kárándy Mihály környezetében volt, és 22-én részt vett a rácok ellen vívott gáborjáni ütközetben, amit a katonák egybehangzó állítása szerint Ilosvay Imre ezre-

⁴⁶ Neve a szatmári békeszerződés 1711. április 29-i végleges, valamint a május 26-án Bécsben ratifikált szövegének aláírói között szerepel. LUKINICH 1925. 344, 419. Egyébként Pikó a Károlyi Sándor és Pálffy János között létrejött január 31-i vajai találkozáson is ott volt. LUKINICH i. m. 344, 4. jz.

⁴⁷ KOVÁCS 1994. 26.

⁴⁸ Nemeslevelét lásd MOL P 396. KCSL 23. Nobilitaria.

⁴⁹ ZSILINSZKY 1876. 91, 1. jz.

⁵⁰ MOL G 28. RSZL V. 2. e. (Aszódi tábor, 1705. szeptember 3.)

des miatt veszítettek el a kurucok.⁵¹ Az Ilosvay felelősségét kivizsgáló hadbíróóság 1706. január 9-én Szurdokon, utólagosan felvett tanúkihallgatási jegyzőkönyvében Szűcs, mint a Kárándy-ezred „officialis voluntarius”-a („önkéntes tisztje”) szerepel, ami annyit jelent, hogy a tiszt beosztás, azaz egység nélkül szolgált az alakulatban.⁵² Később Győry János főhadnagy seregébe osztották be, az időközben Sarkadra vezényelt Győző István vicehadnagy helyére. Vicehadnagysága alatt készült el az ezred fent említett mustrája is. 1706. július 12-én már főhadnagyként írta alá azt az ajánlólevelet, amelyben a Kárándy-ezred tisztjei Rákóczi előtt tanúsították Szalontai Madas György kapitány érdemeit.⁵³ Ez a forrás azért is fontos, mivel kiderül belőle, hogy Szűcsöt az elmúlt öt hónap során léptették elő főhadnaggyá, és így az ezred mustrájának az időpontját is jobban be tudjuk határolni. Mivel az 1706. évi mustrát február 26-án kezdte meg Erős Gábor főmustramester, a Kárándy-ezer mustrájára a február 26. és július 12. között eltelt időszakban kerülhetett sor. Szűcs Mihály a hivatásos katonatisztek közül került ki, mivel 1708-ban azt nyilatkozta, hogy a szabadságharc kitörése előtt „katona” volt. Ugyanakkor a fent említett tanúvallatási jegyzőkönyv arról is árulkodik, hogy a Körös-vidék környékét is jól ismerte. A gáborjáni ütközet előtt, mint „kalauz”, Tépe felé menet, Derecske táján találkozott Ilosvay Imréékkal, az ezredessel történt beszélgetés során pedig arra ajánlkozott, hogy tizedmagával kikémleli a Gáborjánnál táborozó ellenséget.

Mint békési lakosnak, Szűcs Mihálynak jelentős szerepe lehetett abban, hogy századában nagyobb számban szolgáltak Békés vármegyei katonák. 1706-ban a békési Méhes István zászlóartó mellett négy békési és két gyulai katonája is volt az okányi (vagy zsadányi) illetőségű Sillye (Sere) Ferenc mellett. Igaz, 1708-ban Méhes már a 9. sereg zászlóartója volt, de a békésiek és gyulaiak mellett akkor már egy ványai illetőségű katonát is összeírtak az időközben főhadnaggyá kinevezett Szűcs századában. Szűcs a Kárándy-ezred tisztjeként harcolta végig a szabadságharcot.

Szőlősi Mihály vicehadnagy

Ugyancsak érdekes Szőlősi Mihály vicehadnagy katonai pályája. A magát 1708-ban sarkadi születésűnek és sarkadi lakosnak valló 36 éves nőst tiszt ugyanis származása és állítólagos lakóhelye ellenére korábban nem a sarkadi helyőrségben szolgált, hanem az ugyancsak Bihar vármegye területén található belényesi palánkban. A kis Belényes Makai István kapitány parancsnoksága alatt évekig dacolt a nagyváradi császári helyőrség és a Maros menti rácok támadásaival, de Rákóczi

⁵¹ ESZE 1955. 259–290, 1. jz.

⁵² „Michael Szűcz officialis voluntarius Incliti regiminis Charandianis.” MOL G 16. RSZL I. 2. d. fol. 90r. (A Csanádi István hadbíró által, Pikó Demeter és Nagy András főhadnaggyok jelenlétében, Ilosvay Imre ügyében felvett tanúkihallgatási jegyzőkönyv első oldala.)

⁵³ „Michaele Szűts praefato regiminis supremo ductore.” Szalontai Madas György kapitány Rákóczihoz írott folyamodványa, valamint a Kárándy-ezred tisztikarának az ajánlása: ESZE 1955. 312–313; Szunyogh Györgyről és a bihari hajdúvárosok katonaságáról lásd SERES 2003a.

1706 tavaszán leromboltatta.⁵⁴ Az őrséget először Huszt várába rendelte,⁵⁵ az 1706. évi mustrakönyv szerint viszont a lovasokat különálló századként Kárándy (8. sereg), a gyalogságot pedig Eölyyus János (11. sereg) ezredéhez csatolták.⁵⁶ Több belényesi tiszt – így pl. maga Makai István kapitány – még 1708-ban is beosztáson kívül volt. Az alakulat nélküli tiszteket – az ún. „voluntér”-okat – Károlyi ezredében a „voluntér companiá”-ba osztották be, mégpedig káplárságoként rang szerint csoportosítva. Eszerint Makai kapitány az első, Szőlősi Mihály vicehadnagy pedig a 2. káplárságban volt. Szőlősi hivatkozik is arra, hogy korábban a belényesi palánk hadnagya volt, ami megfelel a valóságnak, mivel a nevét vicehadnagyként megtaláljuk a helyőrség 1705. augusztus 23-i név szerinti kimutatásában.⁵⁷

Méhes István zászlótartó

A Békésre való Méhes István 1708-ban azt nyilatkozta, hogy már öt éve, tehát a függetlenségi harc kitörése óta tagja volt alakulatának, vagyis Kárándy Mihály ezredének. Mint fentebb már írtuk, Kárándy ezredét 1705 szeptemberében hozták létre a Sárrétudvariba való Nyíri András és a somlyói Bélteky Tivadar ezredéből, 1706 első felében pedig a bihari hajdúvárosok lovas seregeit olvasztották be az ezredbe. Méhes István neve szerepel a frissen létrehozott Kárándy-féle ezred tisztikarának 1705. szeptember 3-án készült kimutatásában, mint a 2. sereg zászlótartója, Győry János főhadnagy keze alatt. A békési származású tiszt Nyíri András főként bihariakból álló ezredében szolgált, ami azt a véleményünket támasztja alá, hogy a főként Derecskére és más Bihar vármegyei helységekre költözött békésiek a bihari hajdúk között foghattak fegyvert. 1706-ban ugyancsak a 2. sereg zászlótartója volt, immáron a Szunyogh György lovasságából átkerült és úgyszintén békési Szűcs Mihály vicehadnagy mellett, két évvel később viszont már a 9. seregben teljesített szolgálatot, ugyancsak zászlótartói rangban. Ekkor már a Bihar vármegyei Berettyóújfaluban lakott.

A Békés megyei helységek és lakosságuk a szabadságharcban

A Rákóczi-szabadságharc idejéről a Békés megyei helységek történetére nézve leginkább az egyházi anyakönyvek jóval később, helybéli idősektől feljegyzett adatai, valamint a függetlenségi harc utáni évtizedek határjárásai, tanúvallatásai tudósítanak. A szabadságharc idejéből csak elvétve rendelkezünk hiteles forrásokkal,

⁵⁴ ESZE 1955. 251, 5. jz.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Fekete János zsoldmester 1706. július 8-án a „bellényesi gyalog seregnek, aki is Nemzetes Vitézlő Eölyves János Uram ezerében incorporáltatott” 3820, öt nap múlva pedig a „belényessi lovas seregnek, az mely most Tekéntetes Nemzetes és Vitézlő Kárándi Mihály Oberster Uram nemes ezerében incorporáltatott” 1608 forintot fizetett ki. MOL G 16. Rákóczi-szabh. lt. I. 2. d.

⁵⁷ OSzK Kt. Fol. Hung. 652. fol. 179–182. Érdekes, hogy az 1706. február 13-i összesítésben már nem találkozunk Szőlősi névvel. Uo. fol. 95.

és azok is többnyire csak Békés lakosságáról tudósítanak, valamint a Heveshez tartozó Ványa és a bihari Sarkad lakosságát említik. Holott az újratelepült Békés vármegye közgyűlése már 1701. április 5-én hét helysége – Békés, Szeghalom, Vésztő, Körös-Ladány, Doboz, Bél-Megyer és Gyula magyar része – vetett ki adót.⁵⁸ A megye történetét leghitelesebben összefoglaló Karácsonyi János történetíró szerint ugyan 1703-ban Békés vármegye 31 (!), 1698–1703 között újratelepült helysége szaladt szét a Maros menti rácok támadásai következtében,⁵⁹ ezt a számot azonban túlságosan nagyra tartjuk az 1701-ben tapasztalt állapotokhoz képest. Sőt, még a felsorolt hét község többségéről sem maradt fenn hiteles információ a szabadságharc éveiből. Ezért számít különösen értékes adatnak Mezőberény község 1708-ból fennmaradt pecsétje, amely a következő feliratot tartalmazza: „M: Bereny helysege petsete 1708”.⁶⁰ Berény lakosságát 1701-ben még nem említik, de 1703-ban már harangot öntettek a következő felirattal: „a mezőberényi szent eklesia öntette Békésvármegyében 1703”. Karácsonyi adatai szerint 26 család menekült el a rácok elől 1703-ban Dályai János papjuk vezetésével, és csak öt év múlva tértek vissza. 1709-ben viszont ismét átmenekültek a Körös túlszárnyára, s miután egy kútba eresztették a harangjukat, „világgá mentek”.⁶¹ Mezőberényhez hasonló sorsa volt Szeghalom lakosságának is. A szeghalmiak kérésére az 1700. június 27-én Debrecenben megtartott helyosztó zsinat Somogyi Istvánt küldte közéjük prédikátornak. 1705-ben azonban a lakosság egy része már a Berettyó jobb partján tartózkodott, mivel akkor egy Szabó Mihály nevű papot hívtak maguk közé.⁶² A megye nyugati, bihari része ugyancsak lakott volt a szabadságharc kitörésekor. Bihar vármegye 1698. szeptember 11-én megtartott közgyűlésén Szabó Sándor (a későbbi várkapitány) szólalt fel a sarkadiak nevében,⁶³ Harsány hajdúváros lakói pedig 1700-ban már a régi kiváltságaik visszaállítását kérték.⁶⁴ Bihar vármegye 1701. május 11-i adókiivetésében pedig már Geszt, Harsány, Mezőgyán, Okány, Sarkad, Ugra és Zsadány helységeket említik.⁶⁵

A levéltári források szűkszavúságánál beszédesebbek a környéken feljegyzett néphagyományok, mivel a mustrakönyvekben szereplő 16 Békés megyei helység között több olyan is akad, ahol fennmaradt a kuruc kori csatározások emléke. Ezek a népmondák leginkább a Maros menti rácokkal vívott harcok emlékét őrizték meg. A békésszentandrászi *Rác-úr*⁶⁶ és a dobozi *Ráccsapás*⁶⁷ az itt elvonuló rác katonaság-

⁵⁸ KARÁCSONYI 1896. I. 313.

⁵⁹ Uo. 315.

⁶⁰ SZÉLL 1872. 421.

⁶¹ KARÁCSONYI 1896. II. 221–222. Ugyancsak Karácsonyi írt a szabadságharc éveiben újratelepült Gyomáról, de a forrás közelebbi megjelölése nélkül. KARÁCSONYI 1896. I. 318.

⁶² MOLNÁR 1979. 143.

⁶³ MÁRKI, 1877. 148.

⁶⁴ DANKÓ 1959. 41; SZENDREY 1971. 201–202.

⁶⁵ HBML Bihar megye levéltára, IV. A. 4/d. Számadások. 4. cs.

⁶⁶ SERES 2000. 257.

⁶⁷ HÉVVÍZI 1989. 253.

ról kapta a nevét. Egyes mondaváltozatokban a történet kibővül: Békésszentandrás-son a Hármás-Körös siratói szakaszánál a kurucoknak a felvonuló rácokon aratott győzelmét mesélik, egy nem helyi eredetű történet szerint pedig egy alkalommal az errefelé sietve menekülő rácok vezére a rablott kincsét is elrejtette egy gulyakútba.⁶⁸ A dobozi népmonda szerint a rácok a *Ráccsapás* felől támadtak a falura,⁶⁹ de a Sarkad felől támadó rác katonaság emlékét őrzi a zsadányi *Rácszállás* nevű dűlő is.⁷⁰ Dévaványa megrohanását és a lakosságának a Sárrét mocsaraiba menekülését az *Órhalomszeg* nevű sárréti félsziget és az ott emelkedő *Kurucsánc* mondája őrízte meg.⁷¹ Különösen sok monda szól a rác portyázókon aratott magyar győzelmekről. A már említett békésszentandrási változat a kuruc katonaság győzelmét dicsőíti, míg a dévaványai *Rác-halom* és *Rác-sziget*⁷² a helybéli népnek a támadó határőrök felett aratott diadalának állít emléket. A rácok vereségéről szólnak a szeghalmi *Balkány-halomhoz* és *Dió-halomhoz* fűzött népmondák is, amelyekben a helybéli Hegyesi testvérek drótos karikással futamítják meg a Dévaványa felől marhákat hajtó Maros menti határőröket.⁷³ Hasonló monda maradt fenn Dévaványán is. Az itteni néphagyomány szerint a magyarok az *Órhalomszeg* nevű sárréti félszigeten emelkedő *Kurucsáncban* húzták meg magukat, a drótkarikással agyonvert támadókat pedig a Rác halomba temették el. Dévaványán egyébként egy Szarka nevű ványai vitéznek tulajdonítják a rácok megfutamítását.⁷⁴

Bár a helytörténeti munkák gyakran csak pusztá feltevés alapján valószínűsítik a rácok támadásának egyes falvak elnéptelenedését, időnként a történelmi források is alátámasztják egyes, a néphagyományban fennmaradt helyi esemény hitelességét. Így pl. a békésszentandrási *Rác út* mondája meglepő hitelességgel őrízte meg annak az 1705. május 25-én lezajlott ütközetnek az emlékét, amikor is Károlyi Sándor tiszántúli vezénylő generális csapatai éppen a Körösön való költözködés során lepték meg a Kunhegyes városát felprédáló rác katonaságot.⁷⁵ A szeghalmi mondákban szereplő és a rácokat megfutamító Hegyesi, ill. Hegyesi testvérek kapcsán pedig érdemes megjegyezni, hogy a törökellenes háborúk során elnéptelenedett Szeghalom 1700 elején a Berettyóújfaluban lakó Hegyesi István vezetésével népesült be, aki később, egészen a helység újabb, a Rákóczi-szabadságharc elején történt pusztulásáig Nadányi János földesúr tisztartója volt.⁷⁶ Az 1717. évi Békés vármegyei összeírás Szeghalmon Hegyes[i] István, János és Péter nevű lakosokat említ,

⁶⁸ SERES i. m. 257.

⁶⁹ HAAN 1870. 160.

⁷⁰ MADAY 1960. 448.

⁷¹ HAAN i. m. 312.

⁷² BEREZKI 1961. 4; Vö. még: VIRÁGH 1962. 93–94, 197. jz.

⁷³ MIKLYA 1979. 181, 183–184.

⁷⁴ BEREZKI i. m. 4.

⁷⁵ Az ütközet leírását lásd THALY 1880. 5–43; Újabb összefoglalása: SERES 2000b. 244–148.

⁷⁶ PESTY 1983. 97; MOLNÁR 1979. 137.

egy 1725-ben felvett tanúvallomási jegyzőkönyv pedig ugyancsak a telepítő Hegyesi István akkor már 45 éves, Szeghalmon lakó hasonnevű fia nevét őrizte meg.⁷⁷ A dévaványai Rác-halom fentebb említett mondája kapcsán pedig megjegyzésre méltó, hogy a Károlyi Sándor 1706 elején megmustrált mezei lovasezredének Rábéi Pap István főhadnagy vezette seregében összeírt ványai lovasok között volt egy Szarka Jankó nevű 22 éves legény is.

A fentebb említett helységek közül bizonyíthatóan egyedül Dévaványa lakossága maradt helyben a függetlenségi háború évei alatt, a további négy minden biztonnal elpusztult, s közülük három – Doboz, Szeghalom és Zsadány – lakosai feltehetően éppen a rác határőrök támadása következtében menekültek el a távolabbi, biztonságosabbnak tetsző bihari területekre. A mai Békés megye területén található 16 helység közül nyolcból csak alig egy-két, Gesztről hét, Mezőgyánról hat, Szeghalomról öt katonát találtunk, ezért az alábbiakban bővebben szólnunk a négy legtöbb katonát kiállító helységről (Békés, Dévaványa, Körösnagyharsány és Sarkad), annál is inkább, mivel ezek korabeli történetéről lényegesen több információnk van. Bár a kuruc hadak között mindössze három gyulai katona neve fordul elő, a volt megyeszékhelyről is bővebben írunk, mivel a város magyar és rác lakosainak kuruc kori sorsáról mindeddig elég kevés adat állt a rendelkezésünkre.

Békés város és lakossága

A pusztán maradt Békés városa a szabadságharc alatt elsősorban mint táborhely játszott szerepet Károlyi Sándor tiszántúli hadműveleteiben. 1704. november 8-án Békésről tudósította Nagykárolyban tartózkodó feleségét,⁷⁸ Gyula 1705. évi sikertelen ostromát követően pedig június 24-én ugyancsak Békésről számolt be a fejedelemnek a Tiszántúl védelmére tett különböző katonai, hadszervezési és személyi intézkedéseiről.⁷⁹ 1706. július 29-én a fegyverszünet felbomlásának hírére Károlyi újra elindult, hogy csapást mérjen a Maros menti rácokra. Berettyóújfalun, Berekböszörményen és Bélfenyéren keresztül augusztus 7-én érkezett Békésre, és az éjszakát is ott töltötte, az elkövetkező 3-4 nap során pedig Körösladányon, Szeghalmon és Zsákán tartózkodott. Miután hírül vette, hogy Rabutin csapatai Pocsajra érkeztek, felhagyott terveivel és visszavonult Szoboszló és Hadház térségébe.⁸⁰ 1707 tavaszán Rákóczi rendelte Békéshez a „füvellő tábor”,⁸¹ Károlyi Sándor pedig 1707 nyarán az Arad elfoglalására indított hadjárata idején két alkalommal is útba ejtette a várost. Arad felé vonulva június 27-én érkezett Békésre, ahol másnap

⁷⁷ MOLNÁR 1979; HAAN 1870. II. 261.

⁷⁸ KOVÁCS 1994. 12–13.

⁷⁹ „Békési táboron, 24. Junij 1705.” BÁNKÚTI 1976. 280–283; A levél tartalmát röviden Thaly is ismertette: THALY 1880. 39.

⁸⁰ SZALAY 1865. 166–167.

⁸¹ Rákóczi levele Bercsényi Miklósnak. Debrecen, 1707. május 5. Arch. Rák. II. 73.

délig tartózkodott.⁸² A vár elfoglalására tett ostrom azonban nem hozta meg a várt eredményt, s miután Rákóczi visszarendelte, július 26-án megint csak Békésen vert tábornok, ahonnan 27-én indult tovább a fejedelem táborába.⁸³ Békést, mint stratégiai-
lag fontos helyszínt nem csupán a felvonuló kuruc csapattestek, de a Maros menti
rác határőrök is nyilvántartották. 1704. április 28-án Szántay Miklós az Arad vár-
megyei Székudvarról értesítette Bóné András ezereskapitányt, hogy az aradi rácok
Békés felé szándékoznak tartani. A hírek szerint a város közelében akarnak átkelni
a Körösön, és a Sebes-Körös partján egyesülnének a váradiakkal.⁸⁴ 1708 májusában
Károlyi Sándor megint csak a Békéshez gyülekező rácok hírérről tudósította a feje-
delmet, aki a fokozott vigyázást javasolta tábornokának.⁸⁵

Károlyi naplójegyzetei és a Rákóczihoz írott levelei nem említik, hogy Békés
lakott helység lett volna. A tervezett Maros menti hadjáratára és Gyula ostromára
készülve pedig 1705. május 1-jén arról tudósította a fejedelmet, hogy az ostromra
összevont kuruc hadakat Sarkadról kívánja élelmezni, mivel „egyebüt sehol semmi
hely azon az földön nincsen”.⁸⁶ Karácsonyi János szerint még maga II. Rákóczi Fe-
renc rendelte el egy 1703. november 28-án, Tokajban kelt pátensében, hogy a „bé-
kési s azon vidék lakosai” Karcagra települjenek át.⁸⁷ Ezzel azonban nehezen tu-
dunk egyetérteni, mivel Karcag – és természetesen az egész Nagykunság – éppen
úgy ki volt téve a rácok támadásainak, mint a Körös-vidék helységei. Amennyiben
a békésiek valóban a Nagykunság „fővárosába” települtek át, akkor sem maradhat-
tak ott huzamosabb ideig, mivel a várost 1703-ban és 1704-ben is súlyos csapás érte
a délszláv határőröktől.⁸⁸ Valószínűbbnek tűnik, hogy Békés lakosságát a valóban
biztonságosabb bihari helységeken, leginkább pedig a Berettyó jobb partján fekvő
hajdúvárosokban, Berettyóújfaluban, Derecskén stb. kell keresnünk. Ugyancsak
Karácsonyinál olvashatjuk, hogy a szeghalmiak Derecskén húzták meg magukat, de
a bihari hajdúvárosba menekültek a sárréti Komádi lakói is. A teljesség igénye nél-
kül érdemes megvizsgálni, hogy 1706–1708-ban mely távolabbi (Bihar vármegyei)
helységben éltek Békés megyei katonák. Az 1706-ban és 1708-ban összeírt békési
katonák közül ketten Derecskére menekültek, egy-egy fő pedig Bakonszegre, Bá-
rándra, Berettyóújfaluba és Szalontára költözött át. Ugyancsak Derecskén találjuk
az egyik okányi katonát; a Nemes-Ölyvedről való Kócsa Mihály Kárándy-ezerbeli
furúr Berekböszörményben volt; Kárándy Mihály egyik ványai katonája pedig a Bi-
har vármegyei Komádi lakosságához csatlakozott, akiket a rácok ismételt támadásai
hatására Károlyi Sándor 1706-ban Derecskére költöztetett át. A kényszerű „vendé-

⁸² SZALAY 1865. 193.

⁸³ Uo. 195.

⁸⁴ Arch. Rák. I. 322.

⁸⁵ Rákóczi levele Károlyinak. Eger, 1708. május 31. Arch. Rák. II. 271–272.

⁸⁶ BÁNKÚTI 1976. 251.

⁸⁷ KARÁCSONYI 1896. I. 315.

⁸⁸ SERES 2000b. 242.

geskedést” azonban a komádiak nem sokáig szenvedhették, és az első adandó alkalommal – még 1708-ban – visszaköltöztek elhagyott városukba.⁸⁹ Ugyancsak Komádiban említenek 1706 első felében egy dobozi és egy harsányi születésű katonát, a geszti születésű Sarkadi Mihály pedig 1708-ban már „Derecskéjért” szolgált, azaz a város zsoldosaként vonult hadba. Ugyanakkor azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy 1708-ban térségünkben 16 katona – négy geszti, három-három békési és szeghalmi, két-két körösnagyharsányi és mezőgyáni, valamint egy-egy füzesgyarmati és körösladányi – is Bessenyei Zsigmond zömmel Szabolcs vármegyeiekből álló lovasságában szolgált, ebből 15-en a szentmihályi sereg legénységi állományát szaporították, egy harsányi lovas pedig a tiszaezlári seregben katonáskodott. Ezek az adatok azt valószínűsítik, hogy Békésről és környékéről sokan a Tisza menti Szentmihály térségébe menekültek a rácok támadásai elől. Az újjátelepülő Szeghalommal kapcsolatban pedig későbbi összeírások bizonyítják, hogy több helybéli lakos is Szentmihályról költözött haza 1710 körül!⁹⁰

A fenti bizonyításunk alapján Derecskére és környékére, ill. a Szabolcs vármegyei Szentmihály térségébe költöztetett békésiek először 1710 nyarán szorgalmazhatták Rákóczinál és Károlyi Sándornál, hogy engedélyezzék hazaköltözésüket, ez azonban sokáig a sarkadi hajdúk ellenállásába ütközött. 1710 júliusában, alig egy-két nappal az után, hogy Szabó Sándor kapitány hadnagyaival együtt az aradi rácok fogságába esett, Pap Mihály főstrázsamester a megmaradt sarkadi tisztek, ill. a katonaság nevében levelet írt II. Rákóczi Ferencnek és Károlyi Sándor generálisnak, és többek között kérte, hogy ne engedélyezzék a békésiek hazaköltözését. Károlyihoz írt július 9-i levelükben a sarkadiak megírták, hogy nem engedték hazaköltözni a békésieket,⁹¹ két nappal később Rákóczihoz benyújtott folyamodványukban pedig arra kérték a fejedelmet, hogy ne hozzon olyan rendeletet, amivel – miként „az békésieknek hazaszállásokban” – előidézné a pusztulásukat.⁹² Azonban nem csak a sarkadiak igyekeztek meggátolni a lakosság hazaköltözését. Vay Ádám Békés vármegyei főispán november 22-i levele szerint a térségben tartózkodó Halász Péter ezereskapitány is tiltotta a békésieket. A város lakossága végül a főispánhoz fordult, és Vay, élve a ráruházott hatalommal, megadta a kért engedélyt. Feltehetően maga Károlyi sem ellenezte a dolgot, ennek ellenére Vay mégis jelentést tett neki, hogy a békésiek az ő tudtával és engedélyével szálltak haza.⁹³ Ez a forrás

⁸⁹ SERES 2003.

⁹⁰ MOLNÁR 1979. 147.

⁹¹ „... a békésieknek haza való jöveleket meg nem engedjük, Excellentiádat is kérjük nekik is meg ne engedgye.” MOL P 396. KCSL Acta Publ. 1. Acta Rák. Ser. I. 1710. júl. Fasc. I. A. Nr. 37.

⁹² BÁNKÚTI 1988. 125; ZSILINSZKY 1872. 24. Az évszám Zsilinszkynél tévesen 1709, de a színteljesen azonos tartalmú fenti levéllel egybevetve egyértelműen kiderül, hogy mindkét irat 1710-ben kelt.

⁹³ Vay Ádám levele Károlyi Sándornak. Munkács, 1710. november 22. MOL P 396. KCSL Acta Publ. 1. Acta Rák. Ser. I. Irregistrata.

azért is fontos a számunkra, mivel az 1707. május 15-én békési főispánná kinevezett Vay Ádámról eddig ez az egyetlen adatunk arra vonatkozóan, hogy valamilyen formában gyakorolta a megbízatását. Úgy tűnik, hogy a hazaköltözésre még 1710. november eleje táján sor kerülhetett, mivel a hónap első napjaiban már a békési lakosok vitték meg Aradra Károlyi Sándor és a frissen kinevezett sarkadi kapitány, Szoboszlay Sámuel leveleit De Wilson aradi császári parancsnoknak és Tököli János rác főkapitánynak.⁹⁴ Karácsony táján ugyancsak a békésiek figyelmeztették a sarkadiakat, hogy a Maros menti rácok 10 hajót pakoltak szekérre, s talán éppen ellenük készülnek.⁹⁵ A sarkadiak Rákóczihoz írott 1710. július 11-i levelét Thaly Kálmán jóvoltából részben kiadta Zsilinszky Mihály a Szarvas történetéről szóló kötetében. Zsilinszky nyomán terjedt el a köztudatban, hogy az 1703-ban elköltöztetett békésiek a sarkadi sáncban húzták meg magukat, s a helyőrség éppen azért nem akart beleegyezni a távozásukba, mert akkor az őrség létszáma jelentősen megcsappant volna.⁹⁶ A valóság viszont nem ez, a sarkadiak pont azért nem akarták otthon tudni a békésieket, mivel a távollétükben ők gazdálkodtak a Békés városához tartozó földeken! Ez idézhette elő a két város között évtizedeken át tartó határjogviták egy részét is. Így pl. egy Nagy Kincses nevű határrész tulajdonjogáért még 1779–1781-ben is határper zajlott a két város között. A sarkadiak igazáért meghallgatott környékbeli lakosok mind megegyeztek abban, hogy a Nagy Kincses nevű szigetet „ember emlékezete” óta a sarkadiak bírták, egy gyulai és egy sarkadkeresztúri illetőségű tanú pedig úgy emlékezett a régi öregek elbeszéléseire, hogy az „még Rákóczi ideiben is a sarkadiak” tulajdonában volt.⁹⁷ Természetesen ez nem azt jelenti, hogy békésiek nem lehettek a sarkadi hajdúk között, mivel teljesen logikusnak tűnik, hogy a környező helységek lakosai éppen a sarkadi sáncba menekültek. Az 1706 elején készült sarkadi létszámkimutatások és a későbbi adóösszeírások összehasonlítása alapján, a függetlenségi háború során többek között a szomszédos Sarkadkeresztúr és Remete (Kötegyán korábbi elnevezése), valamint – részben – a Békés vármegyei Doboz és Gyula lakosai is a sarkadi sáncban tartózkodtak, de vannak adataink a sarkadiak között vitézkedő biharugrai, mezőgyáni és okányi lakosokról is. Az 1717. évi Békés vármegyei összeírásban szereplő nevek szerint a

⁹⁴ BÁNKÚTI 1988. 135.

⁹⁵ Kárándy Mihály levele Halász Péter ezredesnek. H. és d. nélkül. MOL P 396. KCSL Acta Publ. 1. Acta Rák. Ser. I. Side dato. (A levél hozzávetőleges kelte a tartalomból derül ki.)

⁹⁶ Karácsonyi János viszont helyesebben értelmezte a levélben található információt, szerinte ugyanis Rákóczi „megengedte egyúttal, hogy a békésiek is hazaszállhassanak, mert így annál könnyebben őrizhetik a Körözs mentét.” KARÁCSONYI 1896. I. 318.

⁹⁷ MOL P 418. Harruckern cs. lt. Fasc. C. Nr. 22. (Gyula, 1779. augusztus 6., ill. Váradolaszi, 1781. január 2.). Tóth György kb. 60 éves gyulai lakos (6. tanú) szerint: „... hogy pedig az előtt még Rákóczi ideiben is a sarkadiak bírák Nagy Kintsest, az én iffiúságomba élő öregektől hallottam”, a 17. tanúként meghallgatott Varga János 63 éves keresztúri lakos pedig a következőt vallotta: „az atyámtul és akkori öregektől is mindég hallottam, hogy még Rákóczi ideiben is a sarkadiak bírták Nagy Kincsest”.

gyulaiak közül sokan már 1706-ban bent voltak Sarkadon, míg az – egyébként jelentős számú – békési lakosságból csak elvéve találunk azonos neveket a sarkadi helyőrség katonáival. A tiszántúli kuruc lovasezredekben összeírt nagyszámú békési lakos inkább azt bizonyítja, hogy a Berettyó túloldalára költöztetett békésiek zöme a mezei ezredekbe állt be.

1704–1708 között összesen 16 erdélyi és tiszántúli kuruc ezredben találunk Békésről származó katonákkal, és a 26 békési közül heten Kárándy Mihály, hárman-hárman Besseney Zsigmond és Károlyi Sándor lovasezredében szolgáltak, három békési hajdú pedig Ecsedy János gyalogezredében teljesített szolgálatot. A békési, ill. békési származású kurucok között három lovas főhadnagy, egy gyalogos vicehadnagy, egy pedig lovas zászlótartó volt. A tisztek többségéről a szabadságharc egyéb forrásai is bővebben tudósítanak, a legénységi állomány tagjaival azonban csak elvéve találkozhatunk. Ritka kivételnek számít az a Kovács János nevű békési katona, aki 1703-ban Rákóczi pátensét vitte a Gyula várába zárkózott császáriaknak. Ugyancsak több adat áll rendelkezésünkre egy Szűcs István nevű Bóné ezerebeli kurucról, aki 1706–1708 táján Károlyi Sándor generális kalauza volt. A kuruc lovasportyák sikeres végrehajtásában fontos szerep hárult a portyázó csapatot vezető kalauzokra is. A török eredetű jövevényszavaink ún. középső, kun-besenyő rétegének „harcu tevékenységet jelölő” csoportjához tartozó *kalauz* – amely azonos eredetű a szóhasadás eredményeként létrejött, s eredetileg „útonálló, rabló” jelentésben használt oszmán-török eredetű *kalóz* szóval – már a török hódoltság idején is „ismeretlen helyen átvezető, útmutató személy” jelentésben volt használatos. Így nevezték azokat az „álutakat, a vizek járását, az utak csínját-bínját, a lápok rejtkehelyeit, a bárdos erdők tisztásait, a költöző helyeket” jól ismerő katonákat, akik a „portyázó, száguldó, leshányó, harczoló csaták (csapatok)” katonaságát vezették, azaz: „kalauzolták”.⁹⁸ A Rákóczi-szabadságharc idején több olyan kipróbált, merész (lovas) katonáról is tudunk, akik messze földön híresek voltak bátorságukról és a kiváló terepismeretükről, ezért az egyes ezredek, tábornokok gyakran kölcsön is kérték őket parancsnokaiktól egy-egy küldetés erejéig. Tájégségünkön főként Bóné András és Kárándy Mihály, zömmel bihariakból álló lovasezredeiben voltak a Körösök vidékét jól ismerő kalauzok, akik között békési származásúakkal is találkozunk.

Fentebb már esett szó arról, hogy az 1705. november 22-én lezajlott vesztes gáborjáni ütközet előtt a békési Szűcs Mihály, a Kárándy-ezred később főhadnaggyá kinevezett voluntér tisztje kalauzolta a kuruc csapatokat. Mivel a békési tiszt katonai működéséről ez az egyetlen adatunk, érdemesebb részletesebben is kitérnünk a gáborjáni ütközetre, ill. Szűcs Mihály szerepére. Az ütközet története gyakorlatilag ismeretlen a magyar hadtörténetírás előtt, holott bizonyíthatóan legalább három kuruc lovasezred – Besseney Zsigmond, Ilosvay Imre és Kárándy Mihály

⁹⁸ TAKÁTS 1913. 265–280.

regimentje – is részt vett benne.⁹⁹ Kárándy Mihály ezredes a Bihar vármegyei Derecske környékén értesült arról, hogy Rác Tököli aradi rác főparancsnok csapatai Szentpéterszeg és Gáborján táján táboroznak, mivel a kuruc felderítők arrafelé látták a tábornüzek fényét. A rögtönzött haditanács úgy döntött, hogy Tépére vagy Berettyóújfaluba viszik a hadakat, és onnan fognak kiküldeni „egynehány portást” a rácok felé, a többiek pedig „leseket hánynak”, azaz elrejtőzve, lesben állva várják be az üldözőket. Kárándyék arra számítottak, hogy az ellenség rögtön üldözőbe veszi a kuruc előőrsöt, és az elrejtőzött katonaság meglepetésszerűen csaphat rájuk. A békési Szűcs Mihály vállalta, hogy a kurucokat éjnek évadján elvezeti Tépére vagy Berettyóújfaluba. Derecske táján azonban összetalálkoztak Ilosvay Imre ezredessel, aki megkérdezte tőlük, hogy merre tartanak. Szűcs válaszára – miszerint először Tépére vagy Berettyóújfaluba mennek – rögtön átkozódni kezdett, mondván, hogy „ne Tépézz, ne Újfaluzz énnekem, hanem oda vígy, az hol amaz tüzek láczanak (az rácz tüze látczván), mert nem hátul akarom én az ellenséget kerülni!”. Szűcs ajánkozott, hogy ő vagy tizedmagával előremegy, és kikémléli az ellenséget, az ezredes azonban egyenesen rávitte a hadakat az ellenséges táborra. A Kárándyék által kidolgozott tervből semmi sem lett, sőt, maga Ilosvay volt az első, aki az ellenség erejét látva megfutott. Az összecsapás a kurucok vereségével végződött. Az 1705. december 22-én, ill. 1706. január 9-én Szurdokon felvett tanúvallatási jegyzőkönyvek szerint a katonák egyöntetűen az ezredest hibáztatták a kudarcért. Az első jegyzőkönyv felvételekor maga Kárándy Mihály ezredes beszélt Szűcs Mihály szerepéről, ezért nem is lehetett véletlen, hogy január 9-én már a békési tisztet is kihallgatták, egy Kárándy-ezerében szolgáló főhadnaggyal és egy közkatonával együtt.¹⁰⁰ Szűcs Mihály a szabadságharc végéig Kárándy ezredében harcolt, és több későbbi forrás is azt bizonyítja, hogy egyike volt a tiszántúli kuruc hadsereg legjobb portyázó tisztjeinek, kalauzainak. Így pl. számítottak rá az 1708 szeptemberében tervezett Arad elleni hadjáratban is. Rákóczi Újvárosi Szűcs János ezerekapitányt bízta meg az akció kivitelezésével, amelyben többek között a Sárrét vidéki nép fegyvert fogható lakosainak és a sarkadi hajdúknak is szerepet szántak. A hadjáratra a reguláris ezredek önkénteseit is várták, akik gyülekező helyül Palocsay György brigadéros margitai táborát jelölték ki. Palocsay szeptember 3-i levele szerint Szűcs már meg is érkezett 4-5 Kárándy, ill. 4 Károlyi-ezerebeli katonával. Szeptember 8-i levele szerint Margitánál már 150 önkéntes lovas gyűlt össze Szekeresi Nagy István kapi-

⁹⁹ A gáborjáni ütközetről mindeddig csupán Esze Tamás írt az 1705. december 22-i tanúkihallgatás alapján, de abból csak az derül ki, hogy az esemény novemberben történt. ESZE 1955. 259–260, 1. jz. Az ütközet dátumát egy 1706. április 20-án, Debrecenben készült dokumentum őrizte meg, amely Besseney Zsigmond (néhai Ibrányi László-féle) lovasezredének az 1705. év során elesett, ill. kárvallott katonái név szerinti kimutatását tartalmazza. OSZK Kt. Fol. Hung. 652. fol. 2v.

¹⁰⁰ Az eseményeket a következők alapján vázoltuk fel: OSZK Kt. Fol. Hung. 1389. Thaly Kálmán kuruc kori okmánygyűjteménye, fasc. V. fol. 425r–429r. (a hadbírószági eljárás jegyzőkönyve); MOL G 16 RSZL I. 2. d. fol. 90r–v. (Az utólag, 1706. január 9-én felvett tanúkihallgatási jegyzőkönyv.)

tány és Szűcs Mihály parancsnoksága alatt. A tervezett hadjárat végül elmaradt, ez azonban semmit sem von le Szűcs rátermettségéből.¹⁰¹ 1710. december 17-én Kárándy külön kérte Károlyi Sándort, hogy ne engedje Szűcs Mihályt és a vele levő tiszteket Debrecenben „heverni”, mert nagy szüksége lenne rájuk. Még a levél utóiratában is emlékeztette a generálist, hogy kivált Szűcsre lesz szüksége az elkövetkező napokban, amit Károlyi is nagyon jól tud! Ez utóbbi szerint maga a főgenerális is tisztában lehetett a békési származású lovastiszt képességeivel.¹⁰²

Ugyanakkor nem Szűcs Mihály volt az egyetlen olyan békési katona, aki a kiváló terepismeretét kamatoztatta a tiszántúli harcokban. Mint említettük, Károlyi Sándor 1706–1708. évi dél-tiszántúli hadjáratai során egy Szűcs István nevű, ugyancsak békési származású közcitő – talán Szűcs Mihály főhadnagy egyik rokona – volt a generális kalauza. Szűcs István Bóné András ezereskapitány lovasezredében szolgált, az első („laib”) kompániában. Minden bizonnyal kiválóan ismerhette a Körös–Maros közét, mivel a mustrakönyvek tanúsága szerint éveken át Károlyi mellett tartózkodott. Szűcs is azon békési lakosok közül került ki, akik a szabadságharc elején átköltöztek a Berettyó folyó biztonságosabb jobb oldalára, egészen pontosan a Bihar vármegyei Derecskére. Neve és adatai szerepelnek az 1706. évi mustrakönyvben, de az összeírásnál nem volt jelen, a neve mellé tett bejegyzés szerint „otthon” tartózkodott Derecskén. Amikor Károlyi 1706 nyarán elhatározta, hogy csapást mér a Maros menti rácokra, Szűcs már a generális környezetében tartózkodott. Egy 1706–1707-ben készült hadi elszámolás szerint Károlyi 1706. július 29–31. között a berettyóújfalui táborában 24 forint jutalomban részesítette,¹⁰³ augusztus 7–8-án pedig éppen a békési táborában 60 forintot utaltatott ki neki, hogy megfelelő lovat vásárolhasson magának.¹⁰⁴ Bár a tervezett hadjárat a császári csapatok közelsége miatt meghiúsult, Szűcs még 1708-ban is a generális mellett maradt. Az 1706. évi mustrakönyv másfél-két évvel későbbi kiegészítése, valamint az 1708. évi összeírás szerint ugyanis Szűcsöt – bár hivatalosan továbbra is Bóné ezredében szolgált – Károlyi kalauzként kivette az ezred kötelékéből.¹⁰⁵

¹⁰¹ Palocsay György levelei Károlyi Sándornak. Margita, 1708. szeptember 3., ill. Somlyó, 1708. szeptember 8. MOL P 396. KCSL Acta Publ. 1. Acta Rák. Ser. I. 1708. szept. Fasc. 1. A. No. 11. és 34.

¹⁰² Kárándy Mihály levele Károlyi Sándornak. Sámson, 1710. december 17. MOL P 396. Károlyi cs. lt. Acta Publ. 1. Acta Rák. Ser. I. 1710. dec. Irregistrata.

¹⁰³ „In Anno 1706 et 7. Porcsalmi István Hadi commissarius uramtul egyszer is mászor is percipiált réz pénznek egész perceptiója.” MOL P 396. Károlyi cs. lt. Acta Publ. 1. Acta Rák. Ser. I. 1707. Irregistrata. „Újfaluban Szűcz István kalauznak: 24.”

¹⁰⁴ Uo. „Szűcz Istvánnak lóra Békésnél: 60.” A rövid, alig hat oldalas kimutatás nem tartalmazza a kifizetések időpontjait, azokat Károlyi egykorú naplójegyzetei segítségével sikerült megállapítani. SZALAY 1865. 168–169.

¹⁰⁵ „kalauznak Generális Uramhoz”, ill. „Generális Uram eő Exczellentiája kalauznak fogta ki”.

Dévaványa és lakossága

1706 és 1708 között összesen 22 ványai illetőségű katonát írtak össze Károlyi Sándor, Kárándy Mihály és Bóné András lovasezredeiben. Közülük 1706-ban 12 fő – 11 köztívész és egy zászlótartó – Károlyi, kettő Kárándy, egy pedig Bóné katonaságához tartozott. 1708-ban Károlyi ezredében már csak hat, magát ványainak tartó katonát – köztük egy strázsamestert – tartottak számon, Kárándy ezredében pedig egy további ványai huszárt tüntettek fel, aki két évvel korábban még Kraszna (!) vármegyeinek vallotta magát. Egy további ványai lovas nevét a Nagy András Károlyi-ezerbeli főhadnagy seregéből 1707 körül megszökött katonák listája őrizte meg. A Károlyi-ezredben harcoló és 1706-ban összeírt 12 ványai katona közül tíz külön figyelmet érdemel, ugyanis ők egy régi kipróbált portyázó tisztt, a Nagyrábéről való Rábéi Pap Istók főhadnagy seregéhez tartoztak.¹⁰⁶ Ez az alakulat eredetileg Bakó István parancsnoksága alá tartozott Károlyi lovasezredében, de a sikertelen dunántúli hadjárat során leszakadtak ezredüktől.¹⁰⁷ Időközben Rákóczi nagykun-sági vicekapitánnyá nevezte ki Bakót, az alakulat azonban 1705–1707 között továbbra is a Károlyi-ezred keretében kapta meg a mundérját és a fizetésbeli járandóságát.¹⁰⁸ Bakó István 1704 nyarán már a Heves vármegyei Mezőtúr városában tartózkodott,¹⁰⁹ és az elkövetkező 2-3 év során, mint „nagykun (vice-) kapitány” elsősorban a Körös folyón túli területek biztonságára felügyelt. Igaz, a keze alá tartozó csapat létszáma sohasem haladta meg a 100 főt, 1704 novemberében alig 80 lovasa volt, de még 1705. július 17-én is csak 70 katonát talált a keze alatt a mezőtúri sáncot ellenőrző Berthóti István szolnoki kapitány.¹¹⁰ Károlyi többször is elismerte, hogy Bakó, majd őt a kunkapitányságban követő Mónay Pál ezredeiktől elmaradt szökevényeket, szegénylegényeket gyűjtöttek maguk köré. Bakó „valami gyülevész katonákkal szolgált és szolgál” – írta 1705. június 24-én.¹¹¹ Három évvel később, 1708. május 7-én viszont a felülni nem akaró kunokat hibáztatta azért, hogy Bakó, majd Mónay „Czapongókat, Tolvajokat szedtenek fel kunok Nevezeti alatt s azokkal kapitányoltatták magokat”.¹¹² 1706 tavaszán Rákóczi elfogatta Bakót, mivel „kunok nevezeti alatt” ezredeiktől elmaradt szökevényeket, szegénylegényeket gyűjtött a zászlója alá. Az egységet ekkor Rábéi Pap Istók főhadnagy parancsnokságával hivatalosan is visszatették a Károlyi-ezred kötelékébe. Bakó hamarosan kiszabadult

¹⁰⁶ A szabadságharcban több Pap Istók nevű lovastiszt is szerepelt, akiket a származási helyükről különböztettek meg egymástól, pl. Kőrösi Pap Istók és Diószegi Pap Istók, akik a szabadságharcot megelőző évek híres-hírhedt szegénylegényei voltak a Duna-Tisza vidékén, ill. Biharban.

¹⁰⁷ Károlyi Sándor levele II. Rákóczi Ferencnek. Nagykároly, 1708. május 7. Arch. Rák. XII. 386.

¹⁰⁸ Uo.

¹⁰⁹ A mezőtúri lakosok folyamodványa II. Rákóczi Ferencnek. Mezőtúr, 1704. június 10. BÁNKÚTI 1988. 111.

¹¹⁰ „Bakó Uramnak vagyon 70 lovassa.” Berthóti István szolnoki kapitány beszámolója Károlyi Sándornak. Mezőtúr, 1705. július 17. BÁNKÚTI 1992. 95.

¹¹¹ Károlyi Sándor levele II. Rákóczi Ferencnek. Békési tábor, 1705. június 24. BÁNKÚTI 1976. 282.

¹¹² Arch. Rák. XII. 386.

ugyan, de azután, egészen az 1706–1707 fordulóján bekövetkezett haláláig Pap Istókkal közösen vezették portyáikat.¹¹³ Rábéi Pap Istók főhadnagyot pedig 1708 elején, egy Várad vidékére vezetett portyája alkalmával lőtték le a labanc hajdúk.¹¹⁴ A szétszórt források arra utalnak, hogy az egy csoportban hadba vonult ványaiak Bakó István halála után is a nagykun lovasszázad részét képezték. 1707 körül Rábéi Pap Istók főhadnagy egész serege átment az újonnan kinevezett nagykunsági vicekapitány, Mónay Pál „ezerébe”.¹¹⁵ Ennek ellenére Nagy András Károlyi-ezredbeli főhadnagy is igényt tartott rájuk, így többek között a ványaiakra is. Egy datálás nélküli, de minden bizonnyal 1707-ben készült kimutatás szerint Nagy András seregéből négy ványai katona is megszökött, közülük ketten Nyúzó Mihály lovasezredéhez csatlakoztak.¹¹⁶ 1707. december 31-én Mónay Pál kapitány panasszal élt Károlynál, amiért Nagy az ő kunsági katonái közül „némellyeket erőltet maga seregébe menni”, holott azokat Károlyi korábban mind az ő keze alá rendelte! Leveleiben kérte a generálist, hogy parancsoljon rá a főhadnagra.¹¹⁷

Az 1706. évi összeírás tanúsága szerint az egység valóban kevés valódi „kun” katonát tartalmazott. A sereget alkotó 79 főből csak 27 volt nagykunsági származású (főként karcagújszállásiak), a többiek – eltekintve egy-egy Pest, Borsod és Vas vármegyei, ill. egy kiskunsági katonától – Heves, Szabolcs, Csongrád és Bihar vármegyeiek voltak. Bár az egység éppen az összetételénél fogva nem lehetett „nagykunsági”, pont ez a „gyülevész” társaság volt alkalmas a Maros menti rácok elleni portyázásra. Mivel a katonák többsége a Tisza és a bihari Sárrét által közrefogott terület, valamint a Körös–Maros között vallhatta lakóhelyének, kitűnő terepismeretüknek köszönhetően elsősorban használhatták őket a Körös és a Maros által közrefogott térség cirkálására. Jól jellemzi Bakó katonaságát Károlyi Rákóczihoz benyújtott 1704. november 14-i tervezete, amelyben a generális Bakóék feladatát a pusztán levő útvonalak vigyázásában határozta meg, de maga is elismerte,

¹¹³ Minderről lásd SERES 2000b. 43–45; SERES 2002a. 7–8.

¹¹⁴ SERES 2002a. 8. Komáromi György levele Károlyi Sándornak. Debrecen, 1708. február 13. MOL P 396. KCSL Acta Publ. 1. Acta Rák. Ser. I. 1708. febr. Irregistrata. „Most jöve hozzám rábéi ember, ki referéllya, túl Váradon Pap Istvánt laboncz hajdúk meg lőtték, halva fekszik.”

¹¹⁵ MOL P 396. KCSL Acta Publ. 1. Acta Rák. Ser. III. Lustrakönyvek. 1708. évi mustrakönyv. Mónai katonasága a fent idézett bejegyzés ellenére sosem volt „ezrednyi” nagyságú, akárcsak Bakó István idejében. Különben még 1710. november 8-án is csak a „nagykunsági sereg”-et említi az egyik forrásunk! Lásd a hajdúvárosi lovasezred és a kunsági sereg tisztjeinek Halász Péter alezredes kárairól adott igazolását. Szoboszló, 1710. november 8. MOL P 396. KCSL Acta Publ. 1. Acta Rák. Ser. I. 1710. nov. Irregistrata.

¹¹⁶ A Bakónál, ill. Rábéi Pap Istóknál is szereplő Csáky Miska, Kis András és Tarsoly Péter, valamint az eddig ismeretlen Kemenczés János. „Generalis eő Excellentiaja ezerébül el szőköt katonáknak specifiatioja.” (Hely és dátum nélkül.) MOL P 396. KCSL Acta Publ. 1. Acta Rák. Ser. I. Sine dato.

¹¹⁷ Mónay Pál levele Károlyi Sándornak. Kaba, 1707. december 31. MOL P 396. KCSL Acta Publ. 1. Acta Rák. Ser. I. 1707. dec. Irregistrata. Ugyancsak a ványaiaknak a nagykunsági seregbe tartozását igazolja, hogy a Heves vármegye által kiállított portális gyalogság különböző összeírásaiban sem találunk ványai lakosokat.

hogy nagyobb ellenséges erőnek ez a „nyargalónak” való kis csapat nem tudna ellenállni.¹¹⁸ Különösen megnőtt a kis lovascsapat értéke 1705 nyarán, amikor Károlyi Rákóczi parancsára hozzákezdett Gyula ostromához. Bár az ostromló sereg hadellátásából is kivették részüket, fő feladatuk mégis a katonai hírszerzés, az ellenséges rác katonaság hadmozdulatainak Károlyi felé történő jelentése volt.¹¹⁹ Bakó István halála után Rákóczi Mónay Pált tette meg „kunkapitánynak”,¹²⁰ ennek megfelelően Bakó katonái 1708-ban már nem voltak a Károlyi-ezredben, mivel az 1706. évi mustrakönyv későbbi bejegyzése szerint az egész sereget Mónay Pál ezredéhez csatolták. Fennmaradt Bakó István lovasseregének az 1705. július 22-én készült név szerinti összeírása is, de a katonák hovatartozását nem tüntették fel. A következő évben említett 10 ványai harcos közül nyolc nevét is megtaláljuk közöttük.

Úgy tűnik, hogy Dévaványa a függetlenségi háború teljes ideje alatt lakott maradt, és lakossága nem kényszerült arra, hogy a békésiekhez s más környékbeli település lakosságához hasonlóan északabbra meneküljön. Ennek ellenére a város korabeli történetéről csak hézagos adataink vannak. 1704 őszén II. Rákóczi Ferenchez folyamodtak, mivel augusztus 27-én az aradi rácok a fegyverszünet („frigy”) ellenére elhajtották 800 marhájukat. Folyamodványukban kérték a fejedelmet, hogy írjon Aradra a jogtalanul elrabolt jószágok visszaadatása miatt.¹²¹ 1707. október 28-án Kárándy Mihály ezredes értesítette Károlyi Sándort, hogy néhány rác „cappangott” sokáig Ványa körül. Maga Kárándy is utánuk ment, hátha a „Körösön innen napodnak”, de mire odaért, a rácok már átkeltek a folyón. Az ezredes szerint egyébként sem voltak 12 lónál (azaz: lovasnál) többen.¹²² Az otthon maradt ványai lakosság különben sem lehetett csekély lélekszámú, mivel Károlyi november 14-i tervezete szerint elegendően voltak arra, hogy a zsákaiakkal együtt kitegyék a helyreállítandó zsákai vár 80 főből álló helyőrségét. 1706 első felében ugyancsak helyben voltak, mivel a Rábéi Pap Istók seregében szolgáló tíz ványai katona közül hatan is otthon tartózkodtak az összeírás idején. Ugyancsak az otthon tartózkodó ványaiakról tudósít Palocsay György brigadéros egyik 1707. október 7-i levele is, amely szerint a bajomi és a ványai lakosságot bízta meg, hogy az egyik embere vezetésével gödényeket, hattyúkat és darvakat fogjanak a Sárrét mocsaraiban Károlyi Sándor számára!¹²³

¹¹⁸ BÁNKÚTI 1988. 115.

¹¹⁹ BÁNKÚTI 1976. 263, 265.

¹²⁰ Arch. Rák. XII. 386.

¹²¹ „Ványai Lakosság alázatossan jelentik Nagyságodnak 27 Augustus Aradi Rác által lőtt 800 marhá-joknak elhajtását, miltóztassik Nagyságod Aradra iratni, mivel frigy alatt essett kárvallások, adattassanak vissza az marháik.” MOL G 19. RSZL II. 2. i. *Protocolum Instantiarum* I. (1703–1705. júl.) Nr. 94.

¹²² Kárándy Mihály levele Károlyi Sándornak. Földes, 1707. október 28. MOL P 396. KCSL Acta publ. 1. Acta Rák. Ser. I. 1707. okt. Fasc. 3. C. Nr. 28.

¹²³ Palocsay Bajomba küldte el az emberét, „ki is ottan az bajomiakkal is ványaiakkal madarászat gödényekre, hattyukra és darvakra, el sem jó, meddigh megh nem szerez”. Palocsay György levele Károlyi Sándornak. Váradi blokád, 1707. október 7. MOL P 396. KCSL Acta Publ. 1. Acta Rák. Ser. I. 1707. okt. Irregestrata.

A szaporodó rác támadások miatt egyre nagyobb szükség volt egy hatékony védelmi rendszer kiépítésére, amely a Körösökön túli terület védelmét szolgálta volna. Károlyi Sándornak a függetlenségi háború idejéből két tervezete is fennmaradt: 1704-ből, ill. 1707-ből. Az első tervezetében Károlyi Dévaványa lakosságának is jelentős szerepet szánt. Rákóczi 1704 végén Károlyit a Tiszántúlra rendelte, hogy bevárja, és a fejedelmi táborba kísérje a Temesvárott tartózkodó francia követet, Des Alleurs márkit. Károlyi a Szabolcs vármegyei Földesen rendezte be hadiszállását,¹²⁴ de volt alkalma bejárni Békés és Sarkad vidékét is. Károlyi tiszántúli tartózkodása ugyan mindenféle komoly hadművelet nélkül telt el, az itt eltöltött néhány hét alatt viszont jó lehetősége nyílt a Tiszántúl védelméhez szükséges feladatok tanulmányozására. Földesi táborából november 14-én megküldte Rákóczinak azt a tervezetet, amelyben a Maros menti rácok és a gyulai császári őrség elleni védekezés módját javasolta a fejedelemnek.¹²⁵ Tervezetében Károlyi kis létszámú, mozgékony őrségek felállítását szorgalmazta, „vigyázó formában”. A megerősítendő, ill. felállítandó hét helyőrség egyike az egykori zsákai vár lett volna, amit Károlyi a békési útvonal miatt kívánt renováltatni. A helyreállítás munkálatait a Berettyó melléki helységek lakossága végezte volna,¹²⁶ a 20 lovasból és 60 gyalogosból álló őrséget a zsákai és a ványai lakosok adták volna, a ványai Szitás Péter parancsnoksága alatt.¹²⁷ Talán 1707 őszén is a ványaiakban bízott Károlyi, amikor újra tervbe vette a „zsákai ó-vár” helyreállítását. Tervezetében ugyanis a helyőrséget Kos Mihály gyalogos ezereskapitány mellett éppen Rábéi Pap Istók főhadnagy vezette volna a biharnagybajomi lovasokkal és „más egy sereggel”, valamint a bihari hajdúvárosokban felállítandó két gyalogos századdal. A tervből végül megint csak nem lett semmi, Kos végül Berettyóújfalut erősítette meg, Rábéi Pap Istók pedig 1708-ban elesett.¹²⁸

A szabadságharc utolsó éveiből azonban alig van adatunk a városra nézve, de még ekkor is helyben lehettek, mivel Bereczki Imre szerint 1710. június 11-én De Wilson aradi császári parancsnok kegyelmet adott és menlevelet állított ki a felke-

¹²⁴ KOVÁCS 1994. 12, 14.

¹²⁵ „Arad és Maros Mellyéke s Gyula ellen való vigyázásra alkalmas és szükséges helyeknek specificatiója.” BÁNKÚTI 1988. 112–116.

¹²⁶ „Zákát renoveálhatja az egész Berettyó Mellyéke, s ugyanaz conserválhatja is.” Uo.

¹²⁷ „Záka vára hogy renováltassék, békési passus ellen felette szükséges, kiben tisztnek alkalmas Ványai Szitás Péter, lovassal 20, gyalog 60. ... Zákára penig kitelik mind lovas, mind gyalog magából és Ványáruul.” Uo. Ványai Szitás Péterről nem találtam adatokat. A „Ványai” előnév itt a lakóhelyére utal (1706-ban éppen Károlyi ezredében fordul elő egy Szitás János nevű ványai katona), talán azzal a keresztnév nélküli tiszttel azonos, akit Győző István sarkadi hadnaggyal együtt említ Károlyi, az 1706. augusztus 15-én, Hatvanból a Sarkadon tartózkodó Eöllyüs János ezredeshez és Szabó Sándor sarkadi kapitányhoz írott levelében. MOL P 396. KCSL Acta Publ. 1. Acta Rák. Ser. I. 1706. aug. Irregestrata. Zsáka tervezett helyreállításáról, ill. a ványaiak szerepéről lásd még: SERES 2002a. 4.

¹²⁸ Uo. 6–8.

lésben részt vett ványai tiszteknek és közkatonáknak, amit állítólag a helyi nótárius (jegyző) le is másolt.¹²⁹ 1710 szeptember–októberének fordulóján pedig a sarkadi hajdúk panaszkodtak Rákóczinak, hogy Ványa lakossága, Berettyóújfaluhoz és Mezőtúrhoz hasonlóan „szászarta (százsorta) inkább vonszon némethez”, mintsem a kurucokhoz. A sarkadiak kérték is a fejedelmet, hogy parancsoljon az engedetlen lakosság iránt a tiszántúli kuruc parancsnokoknak, vagy pedig nekik adjon engedélyt, hogy mőresre taníthassák őket.¹³⁰

Gyula magyar és rác lakosai és a Rákóczi-szabadságharc

Az 1700. március 29-én újjáalakuló Békés vármegye tisztviselői közül Orbán János szolgabíró Rákóczi-kori szerepéről tudunk bővebbet. Orbán, hasonlóan a Váradolaszi 1703. augusztus 6-i bevételekor elesett Kis Balázs huszárezredeshez, magyar volt, a források egy része azonban rácnak mondja. Egy 1707 nyarán kuruc fogságba esett Prodan nevű rác hadnagy vallomása szerint Orbán 1706 őszén ment át Gyuláról Szegedre, ahol Rabutin kapitánnyá kívánta tenni.¹³¹ A kinevezésre sor is került, mivel Orbán előbb a szegedi rác katonaság hadnagya, majd kapitánya lett. 1707 augusztusában pl. Globitz szegedi császári parancsnok 100 aranyat ígért neki, ha kézre keríti Bárkányi János kecskeméti ferences gvardiánt.¹³² Egy másik forrás pedig arról tudósít, hogy ugyancsak 1707-ben Orbán egy Vászó nevű szegedi rác tiszt társaságában Globitz parancsára 22 marhát hajtott el Kecskemétről Szegedre.¹³³

1705 júliusában egy Békési Kovács János nevű kuruc katona folyamodványt nyújtott be II. Rákóczi Ferenchez, és emlékeztette rá, hogy a szabadságharc elején őt küldte be a rácok közé „grationális levéllel Gyulába”. A császáriak azonban nem fogadták el a fejedelem ajánlatát, sőt a levélhozó békési kurucot 14 hétig tömlöcben tartották. Szabadulása után még 1703-ban jelentkezett Rákóczinál a tokaji táborban, és az meghagyta neki, hogy akkor jelentkezzen újra, ha megérkezik a só. Az elkövetkező mintegy másfél évben azonban Kovács súlyos betegségben feküdt, így csak 1705 nyarán tudott újra megjelenni a fejedelmi udvarban. Rákóczi ekkor 50 forint árú sót adatott neki a tokaji sóinspektorral.¹³⁴ Rákóczi 1703. október 16-tól három

¹²⁹ BERECSKI 1961. 4.

¹³⁰ MOL P 398. KCSL Missiles. Nr. 63879.

¹³¹ BÁNKÚTI 1996. 390.

¹³² Szepessy Pál 1707. augusztus 28-án Kecskeméten tett vallomása szerint. Igaz, Orbán a vallomásban Istvánként szerepel, három ferences testvér igazolása azonban „Rascianorum Ducis, Joannais Orban” (rác főhadnagy, Orbán János) néven említi az immár szegedi tiszteket. BÁNKÚTI 1994. 114–115.

¹³³ Uo. 46. Josephus Comet szegedi császári praefectus 1711. szeptember 16-i elismervénye. („Orbán János Kapitány Uram”).

¹³⁴ A folyamodvány egykorú tartalmi kivonata: „Békéssi Kovács János még in Anno 1703 Tokaj alatt instálván Nagyságodnál, hogy a' midőn a' Rátság közé küldöttetet volna grationális levéllel Gyulába, tizen négy hétig tömlöcöztek. Akkor Nagyságod kegyelmes resolútiója a' vólt, midőn a' só el érkezik, insinuállya magát. De hogy súlyos betegségben feküdt az Instáns, mind edig is nem folya-

hónapon keresztül személyesen irányította Tokaj ostromát, és csak a vár 1704. január 16-i feladását követően hagyta el a várost.¹³⁵ Tehát Kovács János küldetésére és fogságára még 1703 nyarán, ill. őszén kellett sort keríteni. Rákóczi már három nappal a váradozasi rákokon aratott győzelem után, augusztus 9-én a székelyhídi táborból kiáltványt intézett a rác határőrökhöz, „ezen megnyomorodott magyar hazánkban lakozó vagy vitézkedő rác nemzetnek, minden tiszteinek, alattok való ráságnak és helyeknek minden lakosinak” címezve.¹³⁶ Valószínű, hogy a gyulaiakhoz beküldött pátentst éppen a szomszédos Békésre való Kovács János vihette be a várba. Ezt támasztja alá a kuruc katona 14 heti fogsága, amely szerint leghamarabb november 25. táján szabadulhatott, és így még abban az évben jelentkezhetett a fejedelem tokaji táborában. A Rákóczi fejedelmi pátenseinek, adományleveleinek másolatait tartalmazó *Protocollum Rákóczianum* I. kötetében két datálatlan pátens is található, melyeket Rákóczi a gyulai várban szolgáló magyar és rác katonaságnak küldött. Ezeket a leveleket feltehetően éppen Kovács János vitte be magával. Az egyik Orbán Jánosnak szólt, és a fejedelem „régí igaz magyarsága és az haza szolgálattában, mostani tölle ki telhető készségét s arra való szép inclinatióját” tekintetbe véve ígéretet tett neki, hogy sem személyében, sem pedig javaiban nem fogják megkárosítani, ha Gyula várát átadja a kurucoknak.¹³⁷ A másik pátens a Gyula várából kijövőkhöz szólt, és Rákóczi arról biztosított benne mindenkit, aki a várat elhagyva a hűségére áll, hogy személyükben és jószágukban nem fognak kárt szenvedni a kuruc hadaktól.¹³⁸ A békési Kovács János gyulai megbízását, ill. Rákóczi pátenseit Johann Friedrich Globitz ezredes, szegedi császári parancsnok 1703. augusztus 30-án Baiz János Kristóf csongrádi provizorhoz írott levele is alátámasztja, amely szerint a Gyulát körülvevő kurucok a várőrséget „kétszer is felszólították komolyan békési parasztokkal, fenyegetésekkel és szép ígéretekkel, harmadszor levelet írtak a hadnagynak, amelyet ő visszaküldött nekik”.¹³⁹ Globitz szerint tehát a kurucok Gyula várába beküldött követei három ízben is a békési lakosok lehettek!

Gyula rác lakosságát azok a török szolgálatban álló rác martalócok alapozták meg, akik a vár 1695 januárjában történt feladásakor nem vonultak el a török helyőrséggel. Bár minden bizonnyal a gyulai rácok is részt vettek a Rác Tököli vezette

modhatot Nagyságodhoz, most várja kegyelmes resolútióját. – [Rákóczi válasza:] Tokajban 50 forint árra só assignáltassék.” MOL G 19. RSZL II. 2. i. *Protocollum Instantiarum* I. (1703–1705. júl.) Nr. 104. A tartalmi kivonatot külön nem dátumozták, a folyamodvány keltét a protocollumba bejegyzett két legközelebbi időpont – 1705. július 12. és 17. – alapján tudjuk meghatározni.

¹³⁵ ESZE 1955. 550. (II. Rákóczi Ferenc tartózkodási és táborhelyei.)

¹³⁶ A Rákóczi hercegi pecsétjével ellátott kiáltványt Benda Kálmán ismertette a bécsi KA Hofkriegsratban őrzött eredetije és az OSZK Kt.-ban, valamint a MOL P szekciójában őrzött másolati példányok alapján. BENDA 1980. 144–145.

¹³⁷ „Orbán János grationalissa.” MOL G 19. RSZL II. 3. h. fol. 45.

¹³⁸ „Grationalis Gyula várából ki jövőknek.” Uo. fol. 46.

¹³⁹ ESZE 1980. 625, 667.

tiszántúli rajtaütésekben, a korabeli források erről nem, vagy csak alig írnak. Gábor nevű kapitányukról is csak évekkel későbbi adataink vannak, leginkább egyes Békés vármegyei határpercek tanúvallomásaiból.¹⁴⁰ Bár a rác határőrök a kuruc főtisztek minden igyekezete ellenére sem csatlakoztak tömegesen a függetlenségi harchoz, Rákóczi pátenseinek mégiscsak lehetett némi foganatja, mivel 1708-ban egy Gyulai Lukács nevű gyulai rác strázsamester is szolgált Pekry Lőrinc lovasezredében. Az altiszt helybéli születésű gyulai lakosnak vallotta magát, és korábban is katonai szolgálatot teljesített. Ő is azon rác alattvalókból került ki, akik nem vonultak el a török helyőrséggel, hanem Gyulán maradtak, és immáron császári katonaként őrizték a várat. A város magyar lakosainak a szabadságharcban betöltött szerepéről egyedül a Kárándy-ezred 1706. évi összeírása tudósít, miszerint az ezredben két gyulai lakost is összeírtak a mustramesterek.¹⁴¹ Mindenesetre ez a két név is azt bizonyítja, hogy a magyar lakosság egy része csatlakozott a kurucokhoz, talán éppen a fejedelmi pátens hatására. Ezzel szemben Orbán János nem állt át Rákóczihoz, s mint láttuk, 1706 őszén Szegedre ment, ahol megtették a rácok kapitányának. Hűségét és szolgálatait József császár is megbecsülte, mivel 1705-ben Rác Tököli aradi főparancsnok és Miticzky Mózes alezredes mellett neki is aranyláncot küldött, és „colonellusságot conferált”. Az ajándékot Herbeville marsall nyújtotta át még 1705 őszén, mielőtt bevonult volna Erdélybe.¹⁴²

A harsányi hajdúk

Körösnagyharsány egyike volt az erdélyi fejedelmek által hajdú kiváltságban részesített mintegy harminc bihari hajdútelepülésnek. Az évszázados vélekedés szerint még maga Bocskai István adományozott hajdú kiváltságot Harsánynak, amit az is alátámaszt, hogy a helység 1597 óta Bocskai birtoka volt, 1631. május 5-én pedig I. Rákóczi György erősítette meg 76 harsányi lovas hajdú kiváltságait. A város feltehetően Nagyvárad eleste után néptelenedett el, mivel az 1692. évi bihari összeírás már pusztán említi. Az elkövetkező években viszont újra benépesült, és 1700-ban már a régi kiváltságaik visszaállítását kérték.¹⁴³ Az ún. bihari „apróbb hajdúvá-

¹⁴⁰ Egy 1750-ben Békés és Sarkad között történt határperben jelen volt egy Paschul Péter nevű 80 éves kétegyházi „öreg rác” is, aki a „török világ után mindgyárt Rác kapitán Gábornak ugyan Gyulán strázsamesterévé lőtt”. MOL P 418. Harruckern cs. It. Fasc. C. No. 132.

¹⁴¹ Jócskán megnehezíti az azonosítást, hogy az 1704-ben összeírt erdélyi ezredekben előforduló „Gyula” leginkább a Kolozs vármegyei Gyula helységgel azonos, míg a tiszántúli ezredekben említett „Gyulaj”-t a Szabolcs vármegyei Gyulajjal kell azonosítanunk. A két Kárándy-huszár viszont Békés vármegyeinek és „Gyulaji”-nak vallotta magát, tehát ők egyértelműen a volt békési megyeszékhelyen laktak. Egyébként még a Kolozs vármegyei Gyula várát és városát is írták időnként „Gyulá”-nak!

¹⁴² Az 1706 elején kuruc fogságba esett Miticzky vallomása szerint a császár „az armada le jövetelekor mind neki, mind Thökölynek, mind Orbánnak egjegy arany lánczot küldöt és colonellusságot conferált”. MARKÓ, 1957. 180. (Miticzki Mojses deák kapitánynak relatioja Abruk bányán, die 2. Aprilis.)

¹⁴³ DANKÓ 1959. 41; SZENDREY 1971. 201–202; újabb feldolgozása: NYAKAS 2005. 164–165.

rosok” közül hat is a mai Békés megye területén található: Biharugra, Geszt, Körösnagyharsány, Mezőgyán, Sarkad és Zsadány,¹⁴⁴ de a kutatás jelenlegi állása szerint közülük csak Körösnagyharsány és Sarkad esetében rendelkezünk érdemleges adatokkal azok hajdúmúltjáról. Részben ugyancsak hajdúk lakták a Sarkaddal szomszédos Remetét (a mai Kötegyánt) is.¹⁴⁵ Sarkaddal szemben Harsány Rákóczi-kori szerepéről hallgatnak a forrásaink, ennek ellenére mégis 15 ottani, ill. harsányi születésű kuruc katonát találtunk. Közülük kilenc lovas, hat pedig gyalogos volt. A bihari hajdúvárosok lovasságát II. Rákóczi Ferenc Szunyogh György keze alá rendelte, később pedig Kárándy Mihály lovasezredéhez csatolták őket, ennek ellenére a Kárándy-ezred 1708. évi összeírása mindössze két harsányi illetőségű katona nevét őrizte meg. Egyikük, Bagi János már 1706-ban is szerepelt, igaz, akkor még Komádiba valónak mondta magát. Lehetséges, hogy a harsányi születésű katona a szabadságharc első éveiben menekült át a nagyobb és akkor még biztonságosabbnak tetsző hajdúvárosba. Mivel az 1708-ban magát harsányi lakosnak valló Varsóczy János Bagival egy seregben, sőt egy tizedben szolgált, talán ő is a Komádiba menekült harsányiak közül került ki. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy az említett káplárság zömmel komádi lakosokból állt össze. Egy tiszt is kikerült a kis hajdúhelységből: Ujvári István vicehadnagy 1705 őszén már az újonnan alakult Kárándy-ezredben vitézkedett. Korábban feltehetően ő is a Szunyogh György főkapitány, majd Szalontai Madas György parancsnoksága alá tartozó bihari lovas hajdúságban szolgált, és így került át Kárándy lovasságához. Később viszont megvált a tisztségtől, és 1707-től már a Károlyi Sándor által szervezett „voluntér” seregben volt, ahová a beosztás nélküli tiszteket osztották be. Bóné András, zömmel ugyancsak bihariakból álló ezredében ugyancsak két közkatona szolgált. Egy Nyúzó Mihály ezredében szolgáló harsányi születésű katona 1708-ban már Biharnagybajomban lakott, a belényesi palánk 1706 tavaszán történt lerontása előtt azonban Makai István ottani kapitány keze alatt szolgált. A Bessenyey Zsigmond lovasezredében összeírt két harsányi katona a Szabolcs vármegyei szentmihályiak seregében katonáskodott. Az 1706-ban Szappanos Mihály ezredében szereplő Harsányi Peti a békési Békési István főhadnagy seregéhez tartozott, aki két évvel korábban még Ecsedy János erdélyi lovasezredében szolgált. Feltehetően Harsányi is a hivatásos katonák – esetleg a régi kurucok – közül kerülhetett ki.

A harsányi gyalogosok 1706-1708 körül Ecsedy János gyalogezredében katonáskodtak. 1706-ban három, magát harsányi lakosnak valló gyalogos katonát írtak össze az Ecsedy-ezred 6. seregében, két évvel később pedig az 5. seregben említettek két harsányi illetőségű hajdút. Eöllyüs János, részben bihariakból álló gyalogezredében 1705. szeptember 23-án említettek egy harsányi illetőségű hajdút.

¹⁴⁴ Az ún. „Fekete Geszti krónika” adatai szerint 1701 novemberében a Szepesi Kamara adminisztrációja semmissé nyilvánította Geszt, Mezőgyán, Zsadány és Ugra korábbi privilégiumát. PAPP 1998. 34.

¹⁴⁵ SERES 2004. 1236–1237. A mai Békés megye területére eső egykori bihari „apró hajdúvárosok”-kal egy önálló tanulmányban kívánunk részletesen foglalkozni.

A sarkadi hajdúk

A mai Békés megye helységei közül leginkább Sarkad lakossága volt az, amely az egész szabadságharc során együtt maradt. A város és vár korabeli története Márki Sándor és Bánkúti Imre kutatásai nyomán elég jól ismert, ezért itt bővebben nem kívánok kitérni rá. A sarkadiak feltehetően még rögtön a szabadságharc elején, Bercsényi Miklós bihari hadjárata körül Rákóczi hűségére tértek, és egészen a vár 1711. január 11-én történt feladásáig dacoltak az aradi, gyulai és nagyváradai császári helyőrségek osztrák és rác katonaságával. A vár több ellenséges ostromot is túlélte, melyek közül az 1707. február 13-án történt aradi támadás volt a legsúlyosabb. A szabadságharc nyolc éve alatt a sarkadiak leginkább a Maros menti rácok ellen vezettek portyákat Szabó Sándor kapitány vezetésével, és egyik legjelentősebb haditettük volt, hogy 1708. július 31-én elfogták az aradi rác főparancsnokot, Tököli Popovics János ezredest is. 1710 július elején viszont Tököli csapatai ütöttek Sarkad alá, és magát Szabó Sándor kapitányt is foglyul ejtették, három-négy hadnaggyával együtt. Szabó távollétében eleinte Pap Mihály főstrázsamester parancsnokolt a várban, később Károlyi Sándor Szoboszlay Sámuelt nevezte ki Sarkadra kapitánynak. Azonban már ez az intézkedés sem tudott segíteni a sarkadiakon. Az egyre nehezebb katonai helyzet következtében a helyőrség 1711. január 11-én kapitulált gróf Löwenburg Frigyes altábornagy, nagyváradai császári parancsnok előtt.¹⁴⁶

Rendelkezésünkre áll a sarkadi helyőrség két név szerinti kimutatása is. Az első 1706. január 4-én datálták Ecseden, és 224 nevet tartalmaz, a második pedig 1706. március 14-i dátumozással maradt ránk. Ez utóbbi csak alig hat névvel tartalmaz többet, ennek ellenére mintegy 40 személy különbözik a két, közel egy időben készült kimutatásban! A két összeírás közlése szétfeszítené jelen dolgozatunk kereteit, azok bemutatásával és részletes elemzésével a sarkadi hajdúk Rákóczi-kori szerepét tárgyaló önálló monográfiánkban kívánunk foglalkozni. Mivel jelen munkánk a mustrakönyvekben szereplő Békés megyei katonákkal foglalkozik, az ott feltelt kilenc sarkadi vitéz adatait is ismertetjük.¹⁴⁷

A mustrakönyvekben fellelhető kilenc sarkadi katona közül mindössze ketten szolgáltak gyalogos alakulatban. Ennek oka feltehetően az lehetett, hogy a sarkadiak többsége gyakorlatilag a szabadságharc végéig hajdúként, azaz gyalogosként

¹⁴⁶ Minderről lásd: MÁRKI 1924. 45–58; Rác Tököli elfogásáról újabban: SERES 2000a. 47–48; a sarkadi kapitulációról: SERES 2000b. 255–256. Ez utóbbi tanulmányban Löwenburg helyett elírásból a korábbi aradi parancsnok, Löffelholtz neve szerepel!

¹⁴⁷ Az 1706. és 1708. évi mustrakönyvekben több Sarkadi vezetéknevű katona is található – pl. 1706-ban Bóné András lovasezredében Sarkadi Mihály, a Szatmár vármegyei Gencsről, Károlyi Sándor ezredében Sarkadi Gáspár, a Bihar vármegyei Kabáról, 1708-ban pedig ugyancsak Károlyi ezredében a nagyecsedí (Szatmár vm.) születésű Sarkadi Ferenc stb. –, mivel azonban sem lakó-, sem pedig szülőhelyüként nem jelölték meg a bihari hajdúvárost, ismertetésüket feleslegesnek tartjuk. (Egyébként a két szatmári fi feltehetően a beregi Kissarkadról származott.)

szolgált a sáncban, és csak elenyésző számú lovassággal rendelkeztek. 1704 novemberében 400 (!) gyalogos mellett csak alig 20 lovas volt,¹⁴⁸ és még 1706 elején is csak 19, ill. 22 fő volt a sarkadi lovas káplárság létszáma. Az önálló sarkadi lovas kompániát először csak 1706. július 28-án említi Fekete János zsoldmester elszámolása,¹⁴⁹ miután a Kárándy ezredében szolgáló Győző István főhadnagyot néhány huszárjával Sarkadra vezényelték.¹⁵⁰ A sarkadi lovas sereget tehát Győző István parancsnoksága alatt szervezte meg Szabó Sándor kapitány a sarkadi lovas káplárságból és a főhadnaggal érkezett Kárándy-huszárokból.

A sarkadi származású lovas katonák viszonylag magas számát tehát abban kereshetjük, hogy a lovas szolgálatra hajlandóságot mutató sarkadiak a térségben operáló tiszántúli lovasezredek legénységéhez csatlakoztak. Hárman – köztük Sarkadi János strázsamester – Bóné András ezredében, ketten-ketten pedig Károlyi Sándor és Nyúzó Mihály ezredeiben teljesítettek szolgálatot. A lovasok viszonylag nagy száma mellett szereplő két sarkadi gyalogos egyike Esze Tamás gyalogezredében, a másik pedig a belényesi palánk őrségében szolgált. Esze Tamás gyalogezrede a tiszaháti felkelés idején fegyvert fogott Szatmár és Bereg vármegyei kurucokból állt össze, ennek megfelelően az ezred kötelékében összeírt Kenyeres Gergely esetében a beregi Kissarkadra is gondolhatnánk a katona lakóhelyeként. Ennek viszont ellentmond az a tény, hogy a mustrakönyv egyértelműen biharinak írja, és rajta kívül még számos Bihar vármegyeivel találkozunk, különösen az ezred 10-11. és 13. seregeiben. A magát sarkadi születésűnek és sarkadi lakosnak valló Szőlősi Mihály pedig a belényesi helyőrség gyalogos seregének vicehadnagya volt 1706 tavaszán, amikor is Rákóczi leromboltatta az erősséget.

Összegzés

Az erdélyi és a tiszántúli kuruc hadsereg ránk maradt összeírásai alapján 102 Békés megyei, ill. a mai Békés megyéhez tartozó egykori Bihar és Heves megyei településről származó katonát találunk. A számba vett 17 helységből bizonyítottan csak a Heves vármegyei Dévaványa és a Bihar vármegyéhez tartozó Sarkad, valamint részben Gyula magyar és rác lakossága maradt helyben a Rákóczi-szabadságharc során. A sarkadiak mindvégig helyben maradván a Gyepes kanyarulatai között emelt várakban küzdötték végig a függetlenségi harcot, míg Dévaványa népe a tiszántúli kuruc lovasregimentek katonaságát szaporította. Legtöbben a Bakó István, majd Mónay Pál nagykunsági vicekapitány vezette nagykun lovascsapatban vitéz-

¹⁴⁸ A gyalogság feltűnően magas száma nem véletlen, mivel 1704–1705 telén Szappanos István gyalogezredének egy része is itt állomásozott. ESZE 1955. 201.

¹⁴⁹ MOL G 16. RSZL I. 2. d.

¹⁵⁰ Győző István 1705. szeptember 3-án még Kárándy Mihály ezredének a vicehadnagya volt, sarkadi tisztként első ízben Károlyi Sándor 1706. augusztus 15-i levele említi. Erre nézve lásd a 48. és a 115. jegyzeteket!

kedtek. Gyula kuruc érzelmű magyar és rác lakosai ugyancsak a környéken hadakozó lovasezredekben szolgáltak. A fennmaradó 13 helység viszont elnéptelenedett, fegyvert fogható lakosaival azonban találkozunk az egyes lovas- és gyalogezredek legénységében. Kutatásaink alapján a környék lakossága három, jól elkülöníthető térségben vészelte át a hosszú évekig tartó háborút. Sokan – pl. Biharugráról, Dobozról, Gyuláról, Kötegyánról, Okányról stb. – a sarkadi sáncban vitézkedtek, és csak az erősség 1711. január 11-i feladása után tértek haza. Ugyancsak sok környékbeli lakos követte a fejedelem, ill. Károlyi Sándor tiszántúli vezénylő generális utasítását, és a Berettyó folyón túl fekvő, biztonságosabb helységeken, pl. Berettyóújfaluban és Derecskén telepedtek le. A legtöbben azonban még a szabadságharc első éveiben átköltöztek a Szabolcs vármegyei Szentmihályra és környékére. Az Ibrányi László, majd Bessenyei Zsigmond vezette lovasezred 1705–1708 között készült összeírásai összesen 16 Békés megyei katona nevét őrizték meg, akik korábban Békés, Füzesgyarmat, Geszt, Körösladány, Körösnagyharsány, Mezőgyán, ill. Szeghalom lakosai voltak. A hazaköltözés már a szabadságharc utolsó éveiben megkezdődött, de az elmenekült lakosság zömmel csak a háború befejezését követően térhetett vissza szülőföldjére.

ADATTÁR

A mustrakönyvekben szereplő Békés megyei katonák névsora

Az alábbi listában minden olyan kuruc katona neve szerepel, aki valamilyen formában a mai Békés megye területén levő helységet nevezett meg származási helyének, ill. az adat nem tévedésből vagy elírásból került a nevük mellé. Ennek megfelelően a felsorolás azokat is tartalmazza, akik csak születési helyükként jelölték meg a térséget, az összeírás idején viszont már máshol éltek. Ezen eseteket külön is hangsúlyoztuk, de felhívjuk a figyelmet, hogy néhány esetben már jóval a szabadságharc előtt is elhagyhatták szülőhelyüket. A keresztnemek esetében minden alkalommal megtartottuk a kicsinyítő képzős alakot, mivel azok (pl. Boda Gyurka, Nagy Miska, Sere Ferkó, Tarsoly Peti) a katonák (fiatal) életkorára utalnak. Nem vettük fel ugyanakkor az *Adattár*ba azokat a katonákat, akiket csak egyszer említettek, a vármegye megnevezése nélkül, és Békés megyei származásukat más források nem támasztják alá.¹⁵¹ A katonák neve után megadjuk az ezred elnevezését, a század és a tized (káplárság) sorszámát, amennyiben pedig Békés megyei tiszt alatt

¹⁵¹ Kivételt csupán az 1704. évi erdélyi mustrakönyvben szereplő három berényi, geszti és ugrai katonával tettünk, mivel az ő esetükben a vármegye megnevezése nélkül is valószínűbbnek tűnik a Békés, ill. Bihar vármegyei származás. Az 1708. évi mustrakönyvekben számos gyarmati, ladányi illetőségű katonát is említettek, de a vármegye megnevezése nélkül. Az ő esetükben – a több hasonló nevű helység miatt – ugyancsak eltekintünk az ismertetéstől.

szolgáltak, zárójelbe téve a tiszt nevét és rangját is közöljük. (Az itt alkalmazott rövidítések: főh. = főhadnagy, vh. = vicehadnagy, zt. = zászlótartó.) Néhány esetben a katonák nevét többféleképpen is leírták, ilyenkor az első vagy hitelesebbnek tűnő változatot használtuk, de zárójelben megadtuk a név további előfordulását is.

Békés (26 fő)

Ábrahám János

1705. július 14. Kismarjai tábor: Ibrányi László lovasezrede, 3. (szentmihályi) sereg, 2. káplárság, szentmihályi lakos. 1705. december 23. Diószeg: Besse nyey Zsigmond lovasezrede, 3. sereg, 3. káplárság, szentmihályi. 1706. január 18. Uo., szentmihályi. 1708. Uo., 2. („Sz. Mihályi”) sereg, 3. káplárság, 25 éves, Békésen született. Neve mellett a „Redut.” (*reductus* „távollevő”) bejegyzés szerepel, tehát nem volt jelen az összeírásánál. Talán az apja lehetett az Ábrahám György nevű szentmihályi lakos, akinek az 1704. évi összeírás szerint két, vele egy portán élő felnőtt fia volt.

Békési András

1704. Kaszás Pál lovasezrede, 4. sereg, „békési”. 1706. Szappanos Mihály lovasezrede, 5. sereg, 3. káplárság, 28 éves, Komárom (?) vármegyei és Békésre való. 1708. Vay László lovasezrede, 8., „Szappanosé féle” sereg, 1. káplárság, 30 éves, a Zaránd (!) vármegyei Békésre való, Békésen született.

Békési Gergely

1705. július-augusztus. Palocsay György lovasezrede, 1. sereg, Békés vármegyei és (a Szabolcs vármegyei) Komoróra való,¹⁵² 28 éves, lova színe sárga. 1705. augusztus 27. Bihari tábor: Uo., 1. sereg, 1. káplárság, „szeg” színű lova van. 1708. Uo., 1. káplárság, nő, 26 éves, Szabolcs vármegyeinek és békési lakosnak mondta magát, de „Komor”-on született.

Békési István (főhadnagy)

1704-ben főhadnagy Ecsedy János lovasezredének 2. seregében.¹⁵³ 1706-ban főhadnagy Szappanos Mihály lovasezredének 6. seregében, nő, 35 éves, a Zaránd (!) vármegyei Békésre való. 1708-ban főhadnagy Vay László lovasezredének 8. seregében, nő, 35 éves, a Zaránd (!) vármegyei Békésről való, de „Dobazan” (*azaz*:

¹⁵² Egyértelműen a Szabolcs vármegyei Komoró helységről van szó, mivel Békési Gergely tizedese, Vésztfő István, valamint az előtte szereplő Haja István nevű közkatoná is azt nevezte meg a lakóhelyének.

¹⁵³ MAGYARI 1994. 188. „Nemzetes Etsedi János uram ezere. In castris ad Nagylak posit[is], 30 Junii A[nn]o 1704.”

Dobozon) született. Korábban Szappanos Mihály ezredében szolgált, az összeírás idején már négy éve volt az ezredben. (Itt a Vay ezredéből átkerült seregére gondolt.)

Békési János

Thököly Imre emigráns katonájaként tért haza 1704 elején br. Orlay Miklós Erdélybe törő katonaságával. Orlay halála után az alakulat lovasságát előbb Pekry Lőrinc, majd Nádaskay György s legvégül Nyúzó Mihály lovasezredébe osztották be. 1704-ben Nyúzó Mihály vicekapitány keze alatt Pekry Lőrinc lovasezredében, Nagy Miklós seregében szolgált, „békési” illetőségű.¹⁵⁴ 1706. Nádaskay György lovasezrede, 9. sereg, nős, 40 éves, a Békés vármegyei Békésre való. 1708. Nyúzó Mihály lovasezrede, 8. sereg,¹⁵⁵ 2. káplárság, nős, 29 (!) éves, a Békés vármegyei Békésre való, Békésen született.

Békési János (tizedes)

1706. Teleki Mihály lovasezrede, 1. sereg (laib compania), 1. káplárság, 26 éves, a Békés vármegyei Békésre való.

Békési János

1706. Pongrácz György lovasezrede, 1. sereg (laib compania), 3. káplárság, 24 éves, a Békés vármegyei Békésre való.

Békési Mihály

1706. Nyúzó Mihály lovasezrede, 5. sereg, 2. káplárság, nős, 36 éves, a Bihar vármegyei Derecskére való. 1708. Uo., nős, 31 éves, Békésen született.

Bodor János

1706. január 20. Debrecen: Ecsedy János gyalogezrede, 1. sereg. 1706. Uo., 8. sereg, 1. káplárság, 35 éves, a Békés vármegyei Békésre való.

Doza János

1706. Ecsedy János gyalogezrede, 8. sereg, 2. káplárság, 40 éves, a Bihar (!) vármegyei Békésre való.

Forró András (vicehadnagy)

1706. január 20. Debrecen: a 2. sereg vicehadnagya („laidinant”) Ecsedy János gyalogezredében. Az 1706. évi mustrakönyv szerint a 9. sereg vicehadnagya, 50 éves, a Békés vármegyei Békésre való.

¹⁵⁴ MAGYARI 1994. 93. „Néhai tekintetes nagyságos Orlay Miklós uram[m]al jött törökországi had ki azután méltóságos G. Pekri Lőrincz uram nagyságja keze alá jutott.”

¹⁵⁵ „Nyolczadik compania Nádaskai Uram féle.”

Galli Mihály

1708. Kárándy Mihály lovasezrede, 8. sereg, 2. káplárság, nős, 40 éves, Békésen született. Az összeírás idején beteg volt („*beteg*”), a neve mellé írt megjegyzés szerint a labancok „elnyerték mindenét”.

Juhász András

1708. Kárándy Mihály lovasezrede, 2. sereg (Szűcs Mihály főh.), 3. káplárság, 20 éves, a Békés vármegyei Békésen született. Korábban szolga volt, frissen került az ezredbe. Megjegyzés: „commandérozva”.

Juhos Miklós

1706. Nyúzó Mihály lovasezrede, 4. sereg, 2. káplárság, nős, 35 éves, a Bihar vármegyei Báránra való. 1708. Uo., 6. sereg, 2. káplárság, nős, 28 éves, a Bihar (Sic!) vármegyei Békésre való, Békésen született. Eleitől fogva ebben az ezredben szolgál, korábban otthon lakott („lakos” volt).

Kovács György

1705. július 14. Kismarjai tábor: Ibrányi László lovasezrede, 3. sereg, 1. káplárság, szentmihályi. 1705. december 23. Bessenyei Zsigmond lovasezrede, 3. sereg, 1. káplárság, Szentmihályra való. 1708. Uo., 2. („Sz. Mihályi”) sereg, 2. káplárság, nős, 35 éves, Békésen született. Az 1704. évi Szabolcs vármegyei összeírásban már szerepel egy Kovács György nevű szentmihályi lakos, akinek két, vele egy portán élő felnőtt fia volt, és lovas katonaként szolgált a kuruc hadseregben. Ugyancsak 1704-ben említenek Szentmihályon egy „Békéssi Kovács István” nevű lakost is, akinek az előneve egyértelműen a származási helyére utal, és a névsorban szereplő másik Kovács István nevű helyi lakostól megkülönböztetve ugyancsak kuruc lovas katona volt.

Kovács Mihály

1706. Kárándy Mihály lovasezrede, 2. sereg (Szűcs Mihály vh., Méhes István zt.), 3. káplárság, 26 éves, a Bihar vármegyei Bakonyszegre való. 1708. Uo. (Szűcs Mihály főh.), 36 éves, a Békés vármegyei Békésre való.

Kökényesi János

1706. Kárándy Mihály lovasezrede, 2. sereg (Szűcs Mihály vh., Méhes István zt.), 2. káplárság, 20 éves, a Békés vármegyei Békésre való. 1708. Uo. (Szűcs Mihály főh.), 3. káplárság, 20 éves (lakó- és szülőhely nélkül említve).

Kökényesi Péter

1706. Kárándy Mihály lovasezrede, 2. sereg (Szűcs Mihály vh., Méhes István zt.), 2. káplárság, 22 éves, a Békés vármegyei Békésre való. Az összeírás ide-

jén ló nélkül szolgált az ezredben. 1708. Uo. (Szűcs Mihály főh.), 3. káplárság, 20 éves (lakó- és szülőhely nélkül említve).

Kun Mihály

1706. Károlyi Sándor lovasezrede, 4. sereg (Pikó Demeter főh.), 2. káplárság, nős, 39 éves, a Bihar vármegyei Szalontára való. 1708. Uo., 1. sereg (laib compania, Pikó Demeter főh.), 1. káplárság, nős, 40 éves, a Bihar vármegyei (!) Kállóba (Nagykalló) való, de Békésen született. Korábban otthon lakott („lakos” volt), eleitől fogva ebben az ezredben harcol.

Méhes István (zászlótartó)

A szabadságharc elejétől Nyíri András ezereskapitány bihariakból álló ezredében szolgált. 1705. szeptember 3-án már Kárándy Mihály ezredében a 2. sereg zászlótartója.¹⁵⁶ 1706-ban zászlótartó uo., ekkor már az ugyancsak békési Szűcs Mihály vicehadnagy mellett, nős, 36 éves, a Békés vármegyei Békésre való. 1708-ban ugyancsak Kárándy ezredében van, a 6. sereg zászlótartója, nős, 30 éves, Berettyóújfaluba való. Az összeírás idején már öt éve szolgált a regimentben.¹⁵⁷

Nagy István

1708. Bessenyey Zsigmond lovasezrede, 2. („Sz. Mihályi”) sereg, 2. káplárság, 24 éves, Békésen született.

Pikó András

1708. Károlyi Sándor lovasezrede, 1. sereg (laib compania, Pikó Demeter főh.), 1. káplárság, 18 éves. A Békés vármegyei Békésen született. Korábban otthon lakott,¹⁵⁸ az összeírás idején egy éve volt az ezredben.

Pikó Demeter (főhadnagy)

1706-ban Károlyi Sándor lovasezredében a 4. sereg főhadnagya.¹⁵⁹ 1708-ban uo. az 1. sereg (laib compania) főhadnagya, nős, 30 éves, az összeírás idején pércsi (Vámospércs) lakos, de Békés vármegyében, Békésen született. A szabadságharc előtt „kurucz volt”, az összeírás idején már öt éve volt az ezredben.

Szerző Tamás

1706. Eölyüs János gyalogezrede, 5. sereg, 5. káplárság, nős, 28 éves, a Békés vármegyei Békésre való.¹⁶⁰

¹⁵⁶ „Vexilifer Stephanus Méhes.” MOL G 28. RSZL V. 2. e. (Aszódi tábor, 1705. szeptember 3.)

¹⁵⁷ Virághnál a tiszt neve elírásból Medes Istvánként szerepel. VIRÁGH 1962. 72.

¹⁵⁸ A „lakos” megjelölésnek nem feltétlenül Békésre kell vonatkoznia, valószínűbb, hogy a katona az 1707. évi lakóhelyére utalt. A lakóhelyre vonatkozó rovatot csak a vármegye esetében töltötték ki.

¹⁵⁹ A főhadnagy adatait nem jegyezték fel a mustrakönyvbe.

¹⁶⁰ Virághnál Borsi Tamás néven. VIRÁGH 1962. 72.

Szűcs István

1706. Bóné András lovasezrede, 1. sereg (*laib compania*), 1. káplárság, nős, 36 éves, a Bihar vármegyei Derecskére való. Nem volt jelen az összeírásnál, otthon tartózkodott („absens otthon”). Az 1707-1708. körül történt bejegyzés szerint: „kalauznak *Generalis Uramhoz*”. 1708. Uo., 3. káplárság, a Békés vármegyei Békésre való. A megjegyzés szerint: „*Generális Uram eő Exczellentiája* kalahuz[nak]. fogta ki”. (Szűcs 1706–1708 között Károlyi Sándor generális kalauza volt.)

Szűcs Mihály (főhadnagy)

A hivatásos katonatisztek közül került ki. A szabadságharc elejétől a bihari hajdúvárosok lovasságában Szunyogh György főkapitány, majd annak fogságba esése után Szalontai Madas György kapitány keze alatt szolgált. 1705 novemberében részt vett a gáborjáni ütközetben, 1706. január 9-én pedig a Kárándy-ezred „officialis voluntarius”-aként említik, azaz beosztás nélküli tiszt.¹⁶¹ Az 1706. évi összeírás szerint még a 2. sereg vicehadnagya Kárándy Mihály lovasezredében, nős, 35 éves, a Békés vármegyei Békésre való. A Kárándy-ezred tisztjeinek Szalontai Madas György kapitány Rákóczihoz benyújtott folyamodványa mellé írott ajánlólevele szerint 1706. július 12-én már főhadnagy volt.¹⁶² 1708-ban már a 2. sereg főhadnagya, nős, 36 éves, a Békés vármegyei Békésre való. Az összeírás idején már öt éve harcolt az ezredben, korábban „katoná” volt. A szabadságharc végéig Kárándy ezredében harcolt.

Békésszentandrás [Szentandrás] (1 fő)

Nagy Márton

1706. Károlyi Sándor lovasezrede, 4. sereg (Pikó Demeter főh.), 3. káplárság, 36 éves, Szentandrásra való. 1708. Uo., 1. sereg (Pikó Demeter főh.), 2. káplárság, 30 éves, a nagykunsági Karcagújszálláson él, de Szentandráson született. Korábban szolga volt.

Biharugra [Ugra] (1 fő)

Kis János

Pongrácz György lovasezredének a szamosfalvai táborban, 1704. szeptember 12-én készült összeírása szerint közkatona a 2. seregben.¹⁶³

¹⁶¹ Lásd az 50. jegyzetet.

¹⁶² ESZE 1955. 313.

¹⁶³ A Magyarai kötetéhez (MAGYARI 1994) készült helynévmutató a Kis-Küküllő megyei Marosugrával azonosítja, a seregben szolgáló tiszántúli katonák viszonylag nagy száma alapján mi inkább biharugrainak véljük.

Dévaványa [Ványa] (22 fő)

Boda Gyurka

1705. július 22-én lovas katona Bakó István nagykun kapitány seregének 8. káplárságában (Boda György). 1706. Károlyi Sándor lovasezrede, 12. sereg, 4. káplárság, 21 éves, a Heves vármegyei Ványára való. Nem volt jelen az összeírásnál („absens”).

Bujdosó Mihály

1706. Kárándy Mihály mezei lovasezrede, 4. sereg, 1. káplárság, nős, 40 éves, a Békés (!) vármegyei Ványára való.

Cseki (Csáki) Miska

1706. Károlyi Sándor lovasezrede, 12. sereg, 4. káplárság, 20 éves, a Heves vármegyei Ványára való. Nem volt jelen az összeírásnál („absens”). 1706-1707. körül már Nagy András seregében szolgál, és egy datálás nélküli jegyzék szerint három ványai társával együtt elszökött az ezredéből („Csáki Miska, Ványai, Heves vármegye”).¹⁶⁴

Csinda (Csenda) Ferenc (strázsamester)

1704-ben Aradon volt fogságban, s egy 1704 nyarán vagy kora őszén készült kimutatás karcagújszállásinak írta.¹⁶⁵ 1706-ban közvitéz Károlyi Sándor lovasezrede 2. seregében, az 1. káplárságában. 33 éves, kunságinak és mezőtúri lakosnak vallotta magát. 1708-ban már strázsamester uo. „(Csenda Ferenc)”, 30 éves, a Heves vármegyei Ványán született, ott is lakik. Korábban otthon élt („lakos” volt), három éve szolgál ebben az ezredben. Az 1706-ban rögtön utána említett 38 éves Csenda János, aki ugyancsak kunságinak és mezőtúrinak vallotta magát, feltehetően a testvére lehetett.

Fakó Mihály

1706. Kárándy Mihály lovasezrede, 1. sereg (laib compania), 2. káplárság, 20 éves, a Kraszna vármegyei Remetére való. Az összeírásnál nem volt jelen, a neve elé tett megjegyzés szerint hiányzott („absens”). Az 1708. évi bejegyzés szerint „túl az Tiszán bujdosot”. 1708. Uo., a Békés (!) vármegyei Ványára való.

¹⁶⁴ „Generalis eő Excellentiaja ezerébül el szőköt katonáknak specificatiója.” (Hely és dátum nélkül.) MOL P 396. KCSL Acta Publ. I. Acta Rák. Ser. I. Sine dato.

¹⁶⁵ „Nomina Rebellium hic Aradini in Captivate existentium.” MOL G 33. RSZL Labanc iratok. VI. 10.

Farkas András

1705. július 22-én lovas katona Bakó István nagykun kapitány seregének 1. káplárságában. 1706. Károlyi Sándor lovasezrede, 12. sereg, 4. káplárság, nős, 30 éves, a Heves vármegyei Ványára való. Nem volt jelen az összeírásnál („absens”).

Kemenczés János

Egy 1706-1707 táján készült datálás nélküli jegyzék szerint Károlyi Sándor lovasezredében szolgált, Nagy András főhadnagy seregében, de a jegyzék szerint három ványai társával együtt elszökött az ezredéből („Kemenczés János, Ványai, Heves vármegye”).¹⁶⁶

Kerekes János

1706. Károlyi Sándor lovasezrede, 12. sereg, 4. káplárság, nős, 40 éves, a Heves vármegyei Ványára való. Nem volt jelen az összeírásnál („absens”).

Kis Bálint

1708. Károlyi Sándor mezei lovasezrede, 5. sereg, 1. káplárság, nős, 25 éves, Ványán született. A szabadságharc előtt „francia katona” volt, azaz a francia hadszíntérről szökött haza. Az összeírás idején már 3 éve Károlyi ezredében szolgált.

Kiss András

1705. július 22-én lovas katona Bakó István nagykun kapitány seregének 8. káplárságában. 1706. Károlyi Sándor lovasezrede, 12. sereg, 2. káplárság, 35 éves, a Heves vármegyei Ványára való. 1706-1707 körül már Nagy András seregében szolgál, és egy datálás nélküli jegyzék szerint három ványai társával együtt elszökött az ezredéből („Kiss András, Ványai, Heves vármegye”). A neve mellé írt bejegyzés szerint – „Nyúzó volt” (*Nyúzó Uramnál volt*) – Nyúzó Mihály lovasezredéhez csatlakozott.¹⁶⁷

Kunsági Pál

1705-1706. Bóné András lovasezrede, 10. sereg, 1. káplárság. 1706. Bóné András mezei lovasezrede, 10. sereg, 1. káplárság, 30 éves, a Heves vármegyei Ványára való. 1708. („Kunszegi Pál”) Uo., 8. sereg, 1. káplárság, 31 éves, a Heves vármegyei Ványára való.

¹⁶⁶ „Generalis eő Excellentiaja ezerébül el szököt katonáknak specificatiója.” (Hely és dátum nélkül.) MOL P 396. Károlyi cs. lt. Acta Publ. I. Acta Rák. Ser. I. Sine dato.

¹⁶⁷ Uo.

Nagy Gyurka

1708. Károlyi Sándor lovasezrede, 9. sereg (Ványai István zt.), 1. káplárság, nős, 30 éves, a Heves vármegyei Debrecenbe való, de Ványán született. Elejétől fogva ebben az ezredben szolgál. Azonos lehet azzal a 30 éves Varjai (Ványai) Györggyel, aki 1706-ban a 10. sereg (Ványai István zt.) 1. káplárságában szolgált, és kunsági (nagykunsági), varjai (ványai) lakos volt.¹⁶⁸ Egy későbbi bejegyzés szerint „kap[lar]. itt”, de ez csak az 1708. évi összeírás után következhetett be.

Nagy Mihály

1705. július 22-én lovas katona Bakó István nagykun kapitány seregének 1. káplárságában. 1706. Károlyi Sándor lovasezrede, 12. sereg, 1. káplárság, 29 éves, a Heves vármegyei Ványára való.

Sárkány Geci

1705. július 22-én lovas katona Bakó István nagykun kapitány seregének 4. káplárságában. 1706. Károlyi Sándor lovasezrede, 4. sereg (Pikó Demeter főh.), 2. káplárság, 35 éves, a Bihar vármegyei Bajomban lakik. 1708. Uo., 1. sereg (Pikó Demeter főh.), 2. káplárság, 25 éves, Heves vármegyei, Ványán született, de a Bihar vármegyei Bajomban lakik. Korábban otthon élt („lakos” volt), eleitől fogva szolgál ebben az ezredben.

Sipos Miska (sipos)

1708. Károlyi Sándor lovasezrede, a 2. sereg siposa, 30 éves, az összeírás idején a Zemplén vármegyei Tiszalucon („Lucon”) élt, de Ványán született. Korábban a Gundelfinger-regimentben, azaz Gundelfinger Dániel főkapitány keze alatt szolgált, a mustra idején már három hónapja volt Károlyi ezredében.

Somogyi Mihály

1706. Károlyi Sándor lovasezrede, 12. sereg, 4. káplárság, nős, 40 éves, a Heves vármegyei Ványára való. Nem volt jelen az összeírásnál („absens”). Talán azonos azzal a Somodi János nevű tizedessel, aki 1705. július 22-én Bakó István nagykun kapitány seregének a zömmel ványaiakból álló 8. káplársága élén állt.

Szarka Jankó

1705. július 22-én lovas katona Bakó István nagykun kapitány 1. seregében (Szarka János). 1706. Károlyi Sándor lovasezrede, 12. sereg, 2. káplárság, 22 éves, a Heves vármegyei Ványára való.

¹⁶⁸ A „Varjai” személy- és helységnév elírás „Ványai” helyett. Ilyen, és ehhez hasonló helység egyébként nem volt a Nagykunság területén.

Szűgyártó János

1706. Kárándy Mihály mezei lovasezrede, 1. sereg (laib compania), 2. káplárság, 25 éves, a Békés (!) vármegyei Ványára való. Nem volt jelen az összeírásnál („absens”), egy későbbi bejegyzés szerint pedig „bujdosik”.

Szitás János

1705. július 22-én lovas katona Bakó István nagykun kapitány seregének 8. káplárságában. 1706. Károlyi Sándor lovasezrede, 12. sereg, 4. káplárság, nős, 30 éves, a Heves vármegyei Ványára való. Nem volt jelen az összeírásnál („absens”).

Tarsoly Peti

1705. július 22-én „Kis Tarsoly” néven lovas katona Bakó István nagykun kapitány seregének 8. káplárságában. 1706. Károlyi Sándor lovasezrede, 12. sereg, 2. káplárság, 25 éves, a Heves vármegyei Ványára való. 1706-1707 körül már Nagy András seregében szolgál, és egy datálás nélküli jegyzék szerint három ványai társával együtt elszökött az ezredéből („Tarsoly Péter, Ványai, Heves vármegye”). A neve mellé írt bejegyzés szerint – „Nyúzó Ur. volt” (*Nyúzó Uramnál volt*) – Nyúzó Mihály lovasezredéhez csatlakozott.¹⁶⁹

Ványai István (zászlótartó)

1706-ban zászlótartó Károlyi Sándor mezei lovasezredének 10. seregében, 36 éves, a Heves vármegyei Ványára való. 1708. zászlótartó uo., 9. sereg, 30 éves, a Heves vármegyei Ványáról. A szabadságharc előtt kereskedő volt, eleitől fogva itt szolgál.

Vékás István

1706. Kárándy Mihály mezei lovasezrede, 2. sereg (Szűcs Mihály főh., Méhes István zt.), 3. káplárság, nős, 26 éves, a Szabolcs vármegyei Sáptra való. Az összeírás idején „commandéoztatott pénzért”. 1708. Uo., 2. sereg (Szűcs Mihály főh.), 1. káplárság, nős, 30 éves, Ványán született. Korábban szolga volt.

Doboz (2 fő)

Békési István (főhadnagy)

Előbb Erdélyben Ecsedy János, majd Szappanos Mihály, végül pedig Vay László lovasezredében volt főhadnagy. Mindvégig békési lakosnak mondta magát, de az 1708. évi mustrakönyv szerint Dobozon született.

¹⁶⁹ „Generalis eő Excellentiaja ezerébül el szőköt katonáknak specificatiója.” (Hely és dátum nélkül.) MOL P 396. Károlyi cs. lt. Acta Publ. 1. Acta Rák. Ser. I. Sine dato.

Megyeri Mihály

1706. Kárándy Mihály lovasezrede, 6. sereg, 3. káplárság, nős, 30 éves, a Bihar vármegyei Komádiba való. 1708. Uo., 5. sereg, 3. káplárság, nős, 40 éves, Dobozon született.

Füzesgyarmat [Gyarmat] (2 fő)

Ács István

1708. Bessenyey Zsigmond lovasezrede, 2. („Sz. Mihályi”) sereg, 2. káplárság, 27 éves, Gyarmaton született. A Szabolcs vármegyei Szentmihályon lakó Kis János zsoldosa.

Gyulai (Gyarmati) Péter

Thököly Imre emigráns katonájaként tért haza 1704 elején br. Orlay Miklós Erdélybe törő katonaságával. Orlay halála után az alakulat lovasságát előbb Pekry Lőrinc, majd Nádaskay György s legvégül Nyúzó Mihály lovasezredébe osztották be. 1704-ben Nyúzó Mihály vicekapitány keze alatt Pekry Lőrinc lovasezredében, Kerekes András seregében szolgált Gyarmati Péter néven, „gyarmati” illetőséggű.¹⁷⁰ A két későbbi összeírás már Gyulai Péter néven említi: 1706. Nádaskay György lovasezrede, 10. sereg, 30 éves, a Békés vármegyei Gyarmatra való. Az 1707 végén készült bejegyzés szerint már régen elhagyta az ezredét („absens régen”). 1708. Nyúzó Mihály lovasezrede, 8. sereg,¹⁷¹ 1. káplárság. Az összeírásnál nem volt jelen, mivel számos társával együtt visszament Pekry Lőrinc, Rhédey László alezredes vezette ezredébe („profugusok Rédai Uram ezerébe”).

Geszt (7 fő)

Bagdi István

1706. Bóné András lovasezrede, 13. sereg, 3. káplárság, 28 éves, a Bihar vármegyei Gesztre való. 1708. Uo., 6. sereg, 3. káplárság, 22 éves, Gesztre való.

Balog Gáspár

1705. július 14. Kismarjai tábor: Ibrányi László lovasezrede, a „gyalogh katonák” között, Szentmihályra való. 1705. december 23. Bessenyey Zsigmond lovasezrede, 1. sereg, 1. káplárság, szentmihályi. 1706. január 18. Uo., 3. sereg, 2. káplárság, szentmihályi. 1708. Uo., 2. („Sz. Mihályi”) sereg, 1. káplárság, nős, 26 éves, a Szabolcs vármegyei Szentmihályon él, Geszten született. Elejétől fogva, mint közvitéz szolgál az ezredben.

¹⁷⁰ MAGYARI 1994. 93.

¹⁷¹ „Nyolczadik compania Nádaskai Uram féle”.

Hajdú Márton

1708. Bessenyei Zsigmond lovasezrede, 2. („Sz. Mihályi”) sereg, 1. káplárság, 30 éves, Geszten („Gesztenben”) született. Neve mellett a „Redut.” (*reductus* „távollevő”) bejegyzés szerepel, tehát nem volt jelen az összeírásánál. Szabolcs vármegye 1704. évi összeírásában már feltüntettek egy Hajdú Márton nevű szentmihályi lakost, aki azonban akkor még hajdú, azaz gyalogos katona volt.

Fábián Mihály

1705. július 14. Kismarjai tábor: Ibrányi László lovasezrede, 1. sereg, 1. káplárság, Szentmihályra való. 1705. december 23. Bessenyei Zsigmond lovasezrede, 1. sereg, 2. káplárság, szentmihályi. 1706. január 18. Uo., 3. sereg, 2. káplárság, szentmihályi. 1708. Uo., 2. („Sz. Mihályi”) sereg, 3. káplárság, nő, 30 éves, Geszten született.

Nagy Gergely

1705. december 23. Bessenyei Zsigmond lovasezrede, 3. sereg, 3. káplárság, Szentmihályra való. 1706. január 18. Uo., 3. sereg, 3. káplárság, geszti.

Sarkadi Mihály

1708. Kárándy Mihály mezei lovasezrede, 6. sereg (Méhes István zt.), 1. káplárság, 25 éves, Geszten született. Az összeírás idején talán már Derecskén élt, mivel „Derecskéjért” szolgált, azaz a város zsoldosa volt.

Szabó Pál

1704. Ecsedy János lovasezrede, 2. sereg (Békési István főh.), „geszti”. 1706. Szappanos Mihály lovasezrede, 6. sereg (Békési István főh.), 3. káplárság, 25 éves, a Szatmár vármegyei Dányádra való (?).

Gyula (3 fő)

Gyulai Lukács (strázsamester)

1708. Pekry Lőrinc lovasezrede, az 1. („laib”) sereg strázsamestere, 30 éves, rác nemzetiségű gyulai lakos, Gyulán („Gyulában”) született. Korábban katona volt, három hónapja szolgál Pekry ezredében.

Mészáros István

1706. Kárándy Mihály mezei lovasezrede, 2. sereg (Szűcs Mihály vh., Méhes István zt.), 3. káplárság, nő, 45 éves, a Békés vármegyei Gyulára való.

Szeredi János

1706. Kárándy Mihály mezei lovasezrede, 2. sereg (Szűcs Mihály vh., Méhes István zt.), 3. káplárság, 18 éves, a Békés vármegyei Gyulára való. Az össze-

írás idején ló nélkül szolgált az ezredben. Az 1708. körüli bejegyzés szerint két évvel korábban (?) elesett Szolnoknál („el eset Szolnoknál 2. eszt.”). 1708. Uo. (Szűcs Mihály főh.), 28 éves, a Pozsony vármegyei Szeredre való.

Körösladány (1 fő)

Makra Mihály

1705. július 14. Kismarjai tábor: Ibrányi László lovasezrede, 3. sereg, 2. káplárság, szentmihályi lakos. 1705. december 23. Bessenyey Zsigmond lovasezrede, 3. sereg, 2. káplárság, szentmihályi. 1706. január 18. Uo., 3. sereg, 2. káplárság, szentmihályi. 1708. Uo., 2. („Sz. Mihályi”) sereg, 2. káplárság, nős, 24 éves, Körösladányban született. Talán a testvére lehetett annak a Makra György nevű szentmihályi lakosnak, akinek a fivére 1704-ben ugyancsak lovas katona volt.

Körösnagyharsány [Harsány] (15 fő)

Bagi János

1706. Kárándy Mihály lovasezrede, 6. sereg, 3. káplárság, nős, 36 éves, a Bihar vármegyei Komádiba való. 1708. Uo., 5. sereg, 3. káplárság, nős, 45 éves, Harsányban született.

Balog András

1705-1706. Bóné András lovasezrede, 10. sereg, 2. káplárság. 1706. Uo., 14. sereg, 1. káplárság, nős, 25 éves, a Bihar vármegyei Harsányba való.

Balog István

1705-1706. Bóné András lovasezrede, 10. sereg, 2. káplárság. 1706. Uo., 14. sereg, 1. káplárság, 29 éves, a Bihar vármegyei Harsányba való.

Dobszai Péter

1706. Ecsedy János gyalogezrede, 9. sereg (Forró András vh.), 2. káplárság, 22 éves, a Bihar vármegyei Harsányba való („harsáni”).

Gellért Mihály

1705. szeptember 23. Váradi blokád: Eölyüs János gyalogezrede, 8. sereg, harsányi lakos („harsányi”).

Görög János

1705. december 23. Bessenyey Zsigmond lovasezrede, 5. sereg, a 3. káplárság tizedese, eszlári. 1706. január 18. Tizedes uo., eszlári. 1708. Uo., 4. („Eszlári”) sereg, 1. káplárság, nős, 50 éves, harsányi lakos, ott is született. Korábban Ibrányi

László katonája volt, az összeírás idején gyalogosan szolgált, mivel az előző évben Tiszaeszlárnál a rácok mindenét elnyerték. Az 1704. évi Szabolcs vármegyei összeírásban már szerepel a neve az eszlári lakosok között, de akkor még hajdú volt.

Gyulai Péter

1706. Ecsedy János gyalogezrede, 8. sereg, 3. káplárság, 26 éves, a Bihar vármegyei Harsányba való („harsányi”).

Harsányi János

1708. Eölyllyüs János gyalogezrede, 5. sereg, „harsányi”.

Harsányi Pál

1708. Eölyllyüs János gyalogezrede, 5. sereg, „harsányi”.

Harsányi Peti

1706. Szappanos Mihály lovasezrede, 6. sereg (Békési István főh.), 2. káplárság, 24 éves, a Bihar vármegyei Harsányba való. 1708. („Harsányi Péter”) Vay László lovasezrede, 8. („Szappanosé féle”) sereg (Békési István főh.), 2. káplárság, Szabolcs vármegyei és Debrecenbe való. Nem volt jelen az összeírásánál, több társával együtt „Mod[ovába]. szor[ult].”, azaz a Moldvai Fejedelemség területére szorult ki a Székelyföldről.

Kovács János

1708. Nyúzó Mihály lovasezrede, 5. sereg, 1. káplárság, nős, 26 éves, a Bihar vármegyei Bajomba való, de Harsányban született. Korábban „Makai katonája” volt, tehát Makai István kapitány keze alatt szolgált a belényesi őrségben.

Nagy István

1706. január 20. Ecsedy János gyalogezrede, 2. sereg (Forró András vicehadnagy). 1706. Uo., 8. sereg, 3. káplárság, 25 éves. Neve rögtön Gyulai Péteré után következik, de a lakóhelyre vonatkozó rubrikába azt írták be, hogy „eodem” (mint az előző). Tehát, ő is harsányi lakos volt.

Ujvári István (vicehadnagy)

A Kárándy-ezred Aszódon, 1705. szeptember 3-án készült kimutatása szerint Lévai István vicehadnagya volt.¹⁷² Az ezred 1706. évi összeírása szerint beosztás nélküli („voluntér”) vicehadnagy, nős, 30 éves, a Bihar vármegyei Belényesre való (!). Lova nem volt, és a fegyverzetre vonatkozó rovatokat sem töltötték ki. Talán még ebben az évben megválhatott az ezredtől, 1707-ben mindenestre már alakulat

¹⁷² „Vice Ductor Stephani Ujvári”. MOL G 28. RSZL V. 2. e.

és beosztás nélküli tiszt volt. 1708-ban a Károlyi Sándor lovasezrede mellett összeírt ún. voluntér kompániában van, a voluntér vicehadnagyok között, nő, 45 éves, Harsányra való, ott is született. Korábban Kárándy Mihály lovasezredében volt vicehadnagy, egy éve van Károlyi ezredében.

Varga Mihály

1708. Bessenyei Zsigmond lovasezrede, 2. („Sz. Mihályi”) sereg, 3. káplárság, nő, 23 éves, Harsányon született. Neve mellett a következő egykorú bejegyzés szerepel: „ezeknek semijik [semmijük] nincsen.”

Varsóczy János

1708. Kárándy Mihály lovasezrede, 5. sereg, 3. káplárság, nő, 44 éves, Harsányba való.

Mezőberény [Berény] (1 fő)

Berényi András

Kaszás Pál lovasezredének 1704. évi összeírásában a 4. sereg katonája, „berényi” illetőségű.¹⁷³

Mezőgyán (6 fő)

Bíró János

1706. Kárándy Mihály lovasezrede, 6. sereg (Méhes István zt.), 1. káplárság, 24 éves, a Bihar vármegyei Berettyóújfaluba való. Az összeírás idején „*com-mandéroztatott hó pénzért*”. 1708. Uo., 5. sereg, 1. káplárság, 20 éves, Mezőgyánon született. Két és fél éve van az ezredben.

Cser István

1705. szeptember 23. Váradi blokád: Eölyös János gyalogezrede, 8. sereg, 2. káplárság, mezőgyáni lakos („Mező Gyányi”). 1706. Uo., 4. sereg, 3. káplárság, nő, 28 éves, a Bihar vármegyei Keresztesre való.

Kis Gergely

1708. Vay László lovasezrede, 2. sereg, 3. káplárság, 27 éves, a Bihar vármegyei Mezőgyánra való.

¹⁷³ MAGYARI 1994. 161. A Magyar kötetéhez készült helynévmutató szerint a Hunyad vármegyei Berénnyel (Beriu) azonos, a Tiszántúlról és Biharból való társai származási helye (pl. Békés, Csátár, Makó, Szalonta, Tasnád stb.) alapján valószínűbbnek látszik a helység Mezőberénnyel való azonosítása.

Sanya András

1708. Kárándy Mihály lovasezrede, 2. sereg (Szűcs Mihály főh.), 3. káplárság, 23 éves, Mezőgyánra való. Három éve van az ezredben.

Szabó István

1708. Bessenyei Zsigmond lovasezrede, 2. („Sz. Mihályi”) sereg, 2. káplárság, 30 éves, Mezőgyánon született.

Török Mihály

1706. január 18. Bessenyei Zsigmond lovasezrede, 3. sereg, 4. káplárság, Szentmihályra való. 1708. Uo., 2. („Sz. Mihályi”) sereg, 3. káplárság, nő, 30 éves, Mezőgyánon született. Az összeírás idején beteg volt, de az ezredénél tartózkodott („beteg itt”).

Nemes-Ölyved [Ölyves] (1 fő)

Kócsa Mihály (furír)

1706-ban furír (írnok) Kárándy Mihály mezei lovasezredének 1. seregében (laib compania), nő, 28 éves, a Bihar vármegyei Berekböszörményből való. 1708-ban furír uo., nő, 28 éves, a Békés vármegyei Ölyvesről (!) való.

Okány (2 fő)

Balog Mihály

1706. Nyúzó Mihály lovasezrede, 5. sereg, 1. káplárság, nő, 35 éves, a Bihar vármegyei Derecskére való. 1708. Uo., 3. káplárság, nő, 32 éves, „Okányban” született. A szabadságharcot megelőző években császári katona volt, és az Ebergényi huszárezredben szolgált. („Eberg. Ez.”)

Sillye Ferenc

1706. Kárándy Mihály mezei lovasezrede, 2. sereg (Szűcs Mihály vh., Méhes István zt.), 3. káplárság, nő, 25 éves, a Bihar vármegyei Okányban lakott. Nem volt jelen az összeírásnál („*absens*”). Egy későbbi bejegyzés szerint: „6. hete el eset Ároktőnél”.¹⁷⁴

¹⁷⁴ Talán azonos az 1708-ban ugyanebben a seregben szereplő zsadányi Sere Ferkóval, aki 1707-1708 körül esett el.

Sarkad (9 fő)

Gara János

1708. Kárándy Mihály mezei lovasezrede, 8. sereg, 2. káplárság, nős, 50 éves, a Bihar vármegyei Sarkadon született, de az összeírás idején már vértesi (Bihar vm.) lakos volt. A szabadságharc előtt császári katona volt, és Pál Deák (Nesztorovics Pál huszárezredes) ezredében szolgált („Pál Deák Katonája”). 1709-ben ugyancsak Kárándy 8. seregében harcolt, és április 21-én a Szentandrás alatti pusztaságon 30 forint értékű kárt szenvedett a menekülő rácok üldözése közben.¹⁷⁵

Kenyeres Gergely

1706. Esze Tamás mezei gyalogezrede, 5. sereg, 1. káplárság, 24 éves, a Bihar vármegyei Sarkadra való.

Márki István

1706. („Márki István”) Bóné András mezei lovasezrede, 13. sereg, 4. káplárság, nős, 25 éves, a Bihar vármegyei Berekböszörménybe való. 1708. („Mark István”). Uo., 7. sereg, 3. káplárság, Sarkadra való.

Milucza János

1706. Bóné András mezei lovasezrede, 13. sereg, 3. káplárság, nős, 27 éves, a Zaránd (!) vármegyei Sarkadra való. Nem volt jelen az összeírásnál, otthon tartózkodott („absens otthon”).

Nagy Ferenc

1706. Nyúzó Mihály mezei lovasezrede, 1. sereg (laib compania), 1. káplárság, nős, 32 éves, a Bihar vármegyei Sarkadra való.

Nagy János

1708. Nyúzó Mihály lovasezrede, 6. sereg, 1. káplárság, 28 éves, Sarkadra való.

Sarkadi János (strázsamester)

1708. Bóné András mezei lovasezrede, 4. sereg, nős, 24 éves, a Bihar vármegyei Sarkadra való.

Szőlősi Mihály (vicehadnagy)

1705. augusztus 23-án vicehadnagy a belényesi helyőrség gyalogösszadásában.¹⁷⁶ 1708. Károlyi Sándor mezei lovasezrede, voluntér compania, második káplárság (a vicehadnagyk között), nős, 36 éves, a Békés (!) vármegyei Sarkadra va-

¹⁷⁵ „Tekéntetes Nemzetes Obester Kárándy Mihály Uram maga regementyében való károk és több ő Kle commendója alatt lévő regementekben való károk is ad minimum, annyire extendálódnak rendszerint.” MOL P 396. KCSL Acta Publ. 1. Acta Rák. Sine dato. Fasc. 1.

¹⁷⁶ OSzK Kt. Fol. Hung. 652. fol. 179-182.

ló, Sarkadon született. Az összeírás idején már egy éve volt az ezredben, korábban a belényesi palánk hadnagya volt.

Tótt Mihály

1706. Kárányd Mihály mezei lovasezrede, 1. sereg (laib compania, Kócsa Mihály furír), 1. káplárság, nős, 30 éves, a Bihar vármegyei Rábéra való. 1708. Uo., nős, 30 éves, Sarkadon született. Korábban szolga volt, az összeírás idején már öt éve szolgált az ezredben.

Szeghalom (5 fő)

Kenyeres Péter

1705. december 23. Diószeg: Bessenyei Zsigmond lovasezrede, 2. sereg, 4. káplárság, Szentmihályra való. 1708. Uo., 2. („Sz. Mihályi”) sereg, 2. káplárság, 27 éves, Szeghalmon született. Talán az apja lehetett az a Kenyeres László nevű szentmihályi lakos, akinek az egyik fia 1704-ben lovas katona volt.

Kun János

1705. december 23. Diószeg: Bessenyei Zsigmond lovasezrede, 2. sereg, 1. káplárság, Szentmihályra való. 1708. Uo., 2. („Sz. Mihályi”) sereg, 1. káplárság, 22 éves, Szeghalmon született. Talán az apja lehetett az a Kun György László nevű szentmihályi lakos, akinek a fia 1704-ben lovas katona volt.

Nagy Mihály

1705. július 14. Kismarjai tábor: Ibrányi László lovasezrede, 3. (szentmihályi) sereg, a gyalog katonák között: Szekhalmi Nagy Mihály, szentmihályi lakos. 1705. december 23. Diószeg: Bessenyei Zsigmond lovasezrede, 3. sereg, 1. káplárság, Szentmihályra való. 1706. január 18. Uo., 3. (szentmihályi) sereg, 1. káplárság, „szekhalmi”. Az 1704. évi Szabolcs vármegyei összeírásban több hasonló nevű szentmihályi lakost is feltüntettek, közülük Nagy Mihály hajdú, Nagy Demeter Mihály, Nagy György Mihály és Újfalusi Nagy Mihály egyik fia pedig lovas katona volt.

Szeghalmi Mihály

1704. Csáky László mezei lovasezrede, 7. sereg, 1. káplárság, „szeghalmi”. 1706. Uo., 4. sereg, 2. káplárság, nős, 25 éves, a Bihar (!) vármegyei Szeghalomra való.

Gojinás (Gojás) István

1706. Nyúzó Mihály mezei lovasezrede, 4. sereg, 2. káplárság, 36 éves, a Békés vármegyei Szeghalomra való.¹⁷⁷

¹⁷⁷ A mustrakönyv oldalain több ízben is előfordul, hogy egy-két évvel később a katona neve mellé odaírták a társai vagy felettesei által ismert névváltozatát is. A fenti esetben is így történhetett.

Zsadány (1 fő)

Sere Ferkó

1708. Kárándy Mihály mezei lovasezrede, 2. sereg (Szőcs Mihály főh.), 1. káplárság, Zsadányba való („Sadáni”). A név előtt található bejegyzés szerint „el-
esett”, tehát már az összeírás idején is halott lehetett.¹⁷⁸

IRODALOM

Arch. Rák. I–III

II. Rákóczi Ferenc fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival. 1703–1712. (Közli: Thaly K.) I–III. Pest, 1872–1874. (Arch. Rák. I/I–III.)

Arch. Rák. IX

Bottyán János vezénylő tábornok levelezései s róla szóló más emlékezetreméltó iratok. 1685–1716. (Közli: Thaly K.) Budapest, 1883. (Arch. Rák. I. oszt. IX.)

Arch. Rák. XII

II. Rákóczi Ferenc kiadatlan levelei Károlyi Sándorhoz. 1708–1711. In: Lukinich I.: II. Rákóczi Ferenc felségárulási perének története és okirattára. II. köt. Függelék. Budapest, 1935. (Arch. Rák. I. oszt. XII.)

BÁNKÚTI 1976

Bánkúti I.: Gyula kuruc ostroma (iratok 1705. május–július). BÉ, 11. (1976) 2. sz. 249–284.

BÁNKÚTI 1988

Bánkúti I.: A Körös–Maros köz a Rákóczi-szabadságharc idején. (Újabb dokumentumok 1704–1710.) – Das gebiet zwischen Körös und Maros zur Zeit des Befreiungskampfes unter Rákóczi (Neuere Dokumente zwischen 1704 und 1710). BMMK, 11. (1988) 111–142.

BÁNKÚTI 1992

Bánkúti I. (összeáll., jegyz. ellátta): Iratok a Rákóczi szabadságharcból. Kecskemét város és körzete. I. Kecskemét, 1992.

BÁNKÚTI 1994

Bánkúti I. (gyűjt., jegyz. ellátta, mut. kész.): Iratok a Rákóczi szabadságharcból. Kecskemét város és körzete. II. Kecskemét, 1994.

BÁNKÚTI 1996

Bánkúti I. (közread): Pest-Pilis-Solt vármegye a Rákóczi-korban. I. Budapest, 1996. (Előmunkálatok Pest megye monográfiájához, 2.)

¹⁷⁸ Talán azonos az 1706-ban okányi lakosként említett, és ugyancsak 1707-1708 táján, Ároktőnél el-
esett Silye Ferencsel.

BENDA 1980

Benda K.: Magyar-rác együttműködési törekvések a szabadságharc idején. In: Köpeczi B. – Hopp L., R. – Várkonyi Á. (szerk.): Rákóczi-tanulmányok. Budapest, 1980. 141–157.

BERECZKI 1961

Bereczki I.: A „Rác-halom”-ról hallottam... Egy Rákóczi-kori esemény emléke. BMN, 16. (1961) 232. sz. 4.

DANKÓ 1959

Dankó I.: A körösköz-bihari hajdúság. Gyula, 1959. (A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai, 8–9.)

ESZE 1955

Esze T. (összeáll., bev., jegyz. ellátta): Kuruc vitézek folyamodványai 1703–1710. Budapest, 1955.

ESZE 1980

Esze T.: A Tisza-vonal védelme a kurucok ellen 1703-ban. In: Köpeczi B. – Hopp L., R. – Várkonyi Ágnes (szerk.): Rákóczi-tanulmányok. Budapest, 1980. 597–681.

GÉRESI 1897

Géresi K. (sajtó alá rend.): A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. V. II. Rákóczi Ferencz fejedelem korabeli oklevelek és levelezések, 1703–1707. Budapest, 1897.

HAAN 1870

Haan L.: Békés vármegye hajdana. I–II. Pest, 1870. (II.: Oklevéltári rész. Diplomatarium Békesiense.)

HÉVVÍZI 1989

Hévvízi S.: Doboz külterületének történeti helynevei. In: Réthy Zs. (szerk.): Dobozai tanulmányok. Békéscsaba, 1989. 234–263.

KARÁCSONYI 1896

Karácsonyi J.: Békés vármegye története. I–II. Gyula, 1896.

KOVÁCS 1988

Kovács Á.: Károlyi Sándor. Budapest, 1988.

KOVÁCS 1994

Kovács Á. (szerk.): Károlyi Sándor levelei feleségéhez (1704–1724). I. (1704–1709). Debrecen, 1994.

LUKINICH 1925

Lukinich I. (közzétette, bev. tan., jegyz. ellátta): A szatmári béke története és okirattára. Budapest, 1925. (Fontes historiae Hungaricae aevi recentioris. Magyarország újabbkori történetnek forrásai. Hivatalos iratok és levelek.)

MADAY 1960

Maday P.: Békés megye városainak és községeinek története. Békéscsaba, 1960.

MAGYARI 1994

Magyari A. (bev. tan., jegyz.): II. Rákóczi Ferenc erdélyi hadserege. H. n., 1994.

MÁRKI 1877

MÁRKI S.: Sarkad története. Budapest, 1877.

MÁRKI 1924

Márki S.: A sarkadi hajdúk. HK, 15. (1924) 33–59.

MARKÓ 1957

Markó Á.: Adalékok a Rákóczi-szabadságharc hadi helyzetéhez Erdélyben (1705 novemberétől 1706 nyár elejéig). Századok, 41. (1957) 163–197.

MÉSZÁROS 1997a

Mészáros K.: Adalékok a Károlyi család levéltárában lévő mustrakönyvek keletkezéséhez. Fons. Forráskutatás és történeti segédtudományok, 4. (1997) 1. sz. 99–105.

MÉSZÁROS 1997b

Mészáros K.: Adalékok a vajai Ibrányi család történetéhez és Ibrányi László kuruc ezredes életrajzához. In: Heckenast G. – Molnár S. – Németh P. (szerk.): Rákóczi-kori tudományos ülésszak II. Rákóczi Ferenc fejedelem és bujdosótársai, valamint Vay Ádám hamvai hazahozatalának 90. évfordulója alkalmából. 1996. október 25. Vaja, 1997. 65–80.

MIKLYA 1979

Miklya J.: Szeghalom történeti mondái. In: Miklya I. – Szabó F. (szerk.): Szeghalom. Történelmi, néprajzi és földrajzi tanulmányok. Szeghalom, 1979. 163–190.

MOLNÁR 1979

Molnár A.: Szeghalom újjáéledése a török hódoltság után. In: Miklya J. – Szabó F. (szerk.): Szeghalom. Történelmi, néprajzi és földrajzi tanulmányok. Szeghalom, 1979. 129–161.

NYAKAS 2005

Nyakas M.: A bihari kishajdú városok története. Debrecen, 2005. (Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója, V.)

PAPP 1998

Papp K.: Biharország jobbágnépe – A magánbirtokok és jobbágysága a XVIII. században. Debrecen, 1998. (Csokonai História Könyvek.)

PESTY 1983

Jankovich B. D. (bev., jegyz. ellátta, közléteszi): Békés megye Pesty Frigyes Helynévgyűjtésében. Békéscsaba, 1983. (Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból, 11.)

RÉVÉSZ 1872

Révész I.: Napló II. Rákóczy Ferenc magyar nemzeti szabadságharcainak idejéből Debrecen városának azon kori jegyzőkönyve szerint, egy kis elő- és utószóval. MPEIF, 3. (1872) 421–447.

SERES 1997

Seres I.: Ludányi Bay András törökországi küldetése 1707-ben. In: Heckenast G. – Molnár S. – Németh P. (szerk.): Rákóczi-kori tudományos ülés-zak II. Rákóczi Ferenc fejedelem és bujdosótársai, valamint Vay Ádám hamvai hazahozatalának 90. évfordulója alkalmából 1996. október 25. Vaja, 1997. 46–64.

SERES 2000a

Seres I.: Portyázás, lesvetés és kalauzolás a kuruc korban. In: Söptei I. (szerk.): „Huszárok a történelem forgószínpadán” Tudományos konferencia: Sárvár, 2000. szeptember 14–15. NFMK, 5. (2000) 35–48.

SERES 2000b

Seres I.: A Szarvas környéki folyami átkelők katonai szerepe és a szarvasi vár helyreállításának terve a Rákóczi-szabadságharcban. BMMK, 21. (2000) 237–261.

SERES 2002a

Seres I.: Adatok Zsáka és a zsákai vár kuruckori történetéhez. Rálátás. Zsákai helytörténeti-honismereti, kulturális tájékoztató, III. (2002) 4. sz. 1–10.

SERES 2002b

Seres I.: Thököly Imre gályarabságra ítélt katonái Törökországban, 1696–1699. In: Mészáros K. (szerk.): Írott és tárgyi emlékeink kutatója. Emlékkönyv Bánkúti Imre 75. születésnapjára. Budapest, 2002. 137–147.

SERES 2003

Seres I.: „Az aradiak és a komádiak harca” – Egy szerb népballada történelmi háttere és Szunyogh György kuruc főkapitány aradi fogsága 1704–1706-ban. DDMÉ, 2002–2003. (2003) 135–171.

SERES 2004

Seres I.: Iktári Bethlen István és Rhédey Ferenc ismeretlen hajdútelepítő oklevelei. Hajdúk a zsákai várhoz tartozó jószágokon. HK, 117. (2004) 1234–1241.

SERES 2005a

Seres I.: Protestáns lelkészek és a Thököly-emigráció. Credo-Evangélikus Műhely, 11. (2005) 228–251.

SERES 2005b

Seres I.: Thököly Imre emigráns tisztikara Törökországban a karlócai béketárgyalások idején (1698–1699). HK, 118. (2005) 424–500.

SZALAY 1865

Szalay L. (kiadta): Gróf Károlyi Sándor önéletírása és naplójegyzetei. I. Pest, 1865.

SZÉLL 1872

Széll F.: Újabb községi pecsétek. Századok, 6. (1872) 421–422.

SZENDREY 1971

Szendrey I.: Hajdúszabadságlevelek. Debrecen, 1971.

TAKÁTS 1913

Takáts S.: A kalauzok és a kémek a török világban. Századok, 47. (1913) 265–280., 321–338., 401–418.

THALY 1880

Thaly K.: A szent-andrási csata és Gyula ostroma 1705-ben. BRMTÉ, 1879–80. (1880) 5–43.

VIRÁGH 1962

Virágh F.: II. Rákóczi Ferenc szabadságharca a Körös–Maros közben. Békéscsaba, 1962.

ZSILINSZKY 1872

Zsilinszky M.: Szarvas történelme és jelen viszonyainak leírása. Pest, 1872.

**Soldaten aus dem Komitat Békés in den Registrierungen
des Kurutzenheers von Siebenbürgen/Transsylvanien
und der Großen Tiefebene (1704, 1706, 1708)**

– István Seres –

Resümee

Unsere Region hat zu der Zeit des Unabhängigkeitskriegs unter der Führung von Ferenc Rákóczi II. nicht zu den bedeutenderen Kriegsschauplätzen gehört. Das Körös- und Maros-Land und der westliche Teil des Komitats Bihar waren in erster Linie Nebenkriegsschauplätze.

Obwohl das Gebiet des heutigen Komitats Békés praktisch während der ganzen Zeit des Freiheitskampfes unbewohnt war, trifft man von Zeit zu Zeit in den Quellen des Unabhängigkeitskampfes auf Soldaten aus dieser Region. Neben den Aufzeichnungen der Garnison der Burg in Sarkad sind durch die Musterungsbücher des Kurutzenheers die Namen von einigen Soldaten aus dem Komitat Békés nur in Siebenbürgen aus dem Jahre 1704 sowie die jenseits der Theiß aus den Jahren 1706 und 1708 überliefert worden. Die drei Musterungsbücher enthalten die Namen von insgesamt 104 Soldaten, die aus dem Territorium des Komitats Békés stammten. Von diesen dienten 92 Soldaten in Reiterregimentern und 12 in Infanterieregimentern. Von den von den Soldaten als Geburts- und Wohnort angegebenen 16 verschiedenen Ortschaften gehörten 8 zum Komitat Békés, 6 zum Komitat Bihar und eine zum Komitat Heves. Die meisten, nämlich 26 Soldaten kamen aus Békés,

die weiteren 22 Personen aus Dévaványa, 15 aus Körösnagyharsány, 9 aus Sarkad, 7 aus Geszt, 6 aus Mezőgyán und 5 aus Szeghalom. Aus den übrigen 10 Ortschaften–Békésszentandrás, Biharugra, Doboz, Füzesgyarmat, Gyula, Körösladány, Mezőberény, Okány, Zsadány, und aus der nicht mehr existierenden Ortschaft Nemes-Ölyved – kennen wir dem Namen nach 14 Soldaten.

Natürlich wird die Anzahl der aus dem Komitat Békés bzw. aus dem Raum Bihar des Komitats stammenden Soldaten wesentlich größer gewesen sein. Von den Einwohnern der umliegenden Ortschaften dienten viele in der Schanze in Sarkad, so hat z. B. die ganze Einwohnerschaft des benachbarten Remete(!) im Freiheitskampf in Sarkad mitgekämpft.

Durch Namensvergleiche wurde herausgefunden, dass weitere Soldaten auch aus Doboz, Gyula, Okány und Biharugra stammten.

*Seres István
H-1113 Budapest, Karolina út 2/B. 1/3.
E-mail: istvan.seres@gmail.com*